MASTER
NEGATIVE
NO. 91-80101-3

AUTHOR:

GUNDERMANN,
GOTTHOLD

TITLE:

DE IULI FRONTINI

PLACE:

LIPSIAE

DATE:

1881

Master Negative #

91-80101-3

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES
PRESERVATION DEPARTMENT

BIBLIOGRAPHIC MICROFORM TARGET

Original Material as Filmed - Existing Bibliographic Record

Gundermann, Gotthold, 1856-1921
De Iuli Frontini Strategematon libro qui fertur quarto, dissertatio...quam scripsit...Gottholdus Gundermann... Lipsiae, Teubner, 1881.
p. 85-135. 22½ cm.

Dissertationes Ienensis, I.
Thesis. Jena.

Vol. of theses.

Restrictions on Use:

TECHNICAL MICROFORM DATA

FILM SIZE: 35mm REDUCTION RATIO: 11x
IMAGE PLACEMENT: IA (IIA) IB IIB
DATE FILMED: 6-27-91 INITIALS V.W.D.
FILMED BY: RESEARCH PUBLICATIONS, INC WOODBRIDGE, CT

AIIM

Association for Information and Image Management

1100 Wayne Avenue, Suite 1100
Silver Spring, Maryland 20910

301/587-8202

Centimeter

Inches

1. no. 3

DE

IULI FRONTINI STRATEGEMATON

LIBRO QUI FERTUR QUARTO

DISSERTATIO PHILOLOGICA

QUAM SCRIPSIT

AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

AB AMPLISSIMO

PHILOSOPHORUM IENENSIUM ORDINE

RITE IMPETRANDOS

GOTTHOLDUS GUNDERMANN

SAXO-ALTENBURGENSIS.

LIPSIAE

SUMPTIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXXI.

Iuli Frontini strategematon libris, quibus Fridericus Haase sicuti ceteris scriptorum militarium operibus curas se adhibiturum esse irritam spem excitauerat, aduersa fortuna diem sanitatis non illucescere identidem uiri docti conquesti sunt. Atque Ulricus Koehler, cum qua ratione T. Liuii annalibus historici latini usi essent explicaret*), eorum ex numero ut excluderet Frontinum, maxima ex parte eo coactus est, quod editionem ratione ac diligentia qua par est factam nondum nancta erant strategemata. Iterum rem monuit Eduardus Woelfflin, cum de quarto libro quatenus distaret a prioribus copiose disputaret.**) Eadem de re ego disserere aggressus mox mihi persuasi, nisi certo textus fundamento uti liceret, fore ut paene omnis disputatio ad irritum caderet. Itaque ad libros manu scriptos quibus ille constitueretur indagandos quantum fieri posset cum animum attendissem, locis non paucis, qui uilium membranarum culpa grauiter adhuc laborant, perfacile posse ex eis dari medicinam intellexi. Namque quamuis multi strategematon editores exstiterint, nemo tamen eorum uidetur nisi recentiores deterioresque libros adhibuisse, alteram codicum classem eamque meliorem ne cognouisse quidem. Non id ago ut omnes editiones percenseam: sufficit unam inspexisse Oudendorpianam quae summam complectitur superiorum. Quae ibi non semel uetustissima***) laudatur editio, per Eucharium Silber alias Franck Romae a. 1487 curata, e codice lacunoso pessimeque corrupto emanauit. Bononiensem a. 1495 Philippus Beroaldus emisit libros secutus ualde interpolatos et eandem ad turbam pertinentes atque Vatic. 3408, Vatican. 2193, Mediceus 45. 15 aliique nullius pretii. Nulla codicum ope adiuti Modius et Stewechius editorum munus adierunt. Scriuerius et Tennulius quidquid emendauerunt non tam libris quos aduocauerant quam suo ingenio de-

---

*) Ulricus Koehler; Qua ratione T. Liuii annalibus usi sint historici latini atque graeci. Gottingae 1860. p 6.

**) Herm. IX p. 72 sqq.

***) Errat Oudendorpius, nam princeps editio teste Maittairio annal. typ. I, 2 pag. 479 lucem aspexit Bononiae a. 1486 fol.

buerunt: Tennulium exscripsit Keuchenius. Nouorum praesidiorum copia undique coacta Oudendorpius, uir de Frontino optime omnium meritus, Lugduni Batăuorum primum a. 1733, iterum a. 1779 strategemata edidit commentarioque uberrimo instruxit. Magnum is corruptelarum gregem, quae in textu paulatim resederant, prudenter expulit; sed quia libros suos certa ratione non expendebat nonnullorumque uelut Gudiani no. 16 collationem possidebat cum incuria factam atque auctoris genus dicendi reuocabat ad consuetam et magis elegantem elocutionem, fieri non potuit, quin multa relinqueret imperfecta. Oudendorpianum textum et Schwebelius et Bipontini repetierunt. Excepit eos hoc saeculo Dederichius, qui item adminiculis ex apparatu Oudendorpii repetitis incredibile quoddam specimen editionis prodidit. Nam ut non enumerem, quot uerba tacite omiserit, addiderit, transposuerit, aliis commutauerit: quae fides eis exemplaribus habenda est, quae textum exhibent ad auctoritatem codicis Petrensis semel atque iterum correctum, de quo libro interpolato ipse Oudendorpius suspicionem mouerit? Aut quo iudicio uti is putandus est, qui IV, 1, 17 auctoris uerba sanissima 'qui in proelio dubiam mortem timuissent' mutauit in 'qui in proelio subire mortem dubitauissent' uel IV, 7, 2 ex uerbis 'dolabra, id est operibus' finxit 'dolabris et operibus' et IV, 7, 13 apparatu Oudendorpiano leuius excusso pro 'Lacedaemonem uersus' emendauit 'Lacedaemoniorum in agros'? Quae cum ita esse uiderem, haud abs re fore ratus, codicum Frontinianorum condicionem circumscribere, instituendae editioni haec paraui subsidia: atque ut exemplo tamquam probarem, qui spectatissimi textus recognoscendi essent testes, quartum quem ferunt librum strategematon adiecto apparatu critico subieci.

Caput I: De codicibus.

Strategematon codicum duo sunt genera: unum (α) plenius et diligentius scriptum, alterum (β) mutilum atque multifariam corruptum: illi pauci tantum sed uetustissimi libri adnumerantur, huius permagnus numerus exstat assecularum, quorum tamen plerique recentioris potius aetatis sunt. Neutrum autem in quarto et ceteris libris tradendis ullum discrepantiae uestigium prae se fert. Ac pariter in utroque pars quaedam libri secundi (cap. IX §§ 8—10, cap. X, cap. XI, cap. XII, §§ 1—2)*) exstat in extremo

*) Cf. p. 124.

quarto: nam quod in nonnullis codicibus, ut in Leid. no. 128, Burneiano no. 173 aliisque inferioris aetatis, suo loco ea inueniuntur, propterea non esse maiorem eis auctoritatem tribuendam iam alii uiderunt: quem errorem ante saeculum fere tertium decimum notatum non fuisse ac ne recte quidem correctum esse, Hedickius*) dilucide explicauit. Ipsum denique uerborum contextum si perlustraueris, in uitiis tam multis utrumque genus inter se consentire animaduertes, ut ex uno eodemque archetypo (x) eoque iam deprauato α et β fluxisse manifestum sit. Is autem ad quod usque saeculum promouendus sit parum liquet: maiusculis tamen litteris eum fuisse exaratum, certa indicia demonstrant. Praeter strategemata Frontini in eodem sine dubio inerat 'Eutropi breuiarium ab urbe condita', quia id in codicibus utriusque generis (Γ—DBO) exstat.

Pergens ad archetyporum utriusque generis naturam et condicionem explanandam ab eo incipiam quem α nominaui. Eum qui exarauit censendus est eximia diligentia summaque fide suo munere functus esse. Etenim non solum uerba accuratissime transcripsit ex eo quem habuit codice, sed ne in litteris quidem socordiae ac neglegentiae locum dedit ampliorem: quod ne uidear iusto studiosius iudicasse, argumentum luculentum habeo afferre. Fuit enim iam in omnium codicum archetypo altera lectio iuxta genuinam quibusdam locis notata: ea in genere β neglecta et omissa est, sed qui α descripsit eam uerbis immixtam tradidit. Unde fit ut IV, 7, 29 β 'galeiculis', α 'galei oculis' (= galeiculis [o] = galeiculis alias galeolis) et IV, 6, 4 β 'causa eductum', α 'causae deductum' (= causa [e]deductum = deductum alias eductum) nobis praebeant. Eadem fide tantum non ubique hoc genus praestare alteri ex locis nonnullis suppositis facile cognosces:

	α	β
IV, 1, 1	gaio (g̃ Γ) memmio	gaio nemmio DG gaio naẽmio O gaionẽ͜mio B.
IV, 1, 3	dilectatori ΓC delectatori A	delectori
IV, 1, 18	redegit petites ad	redegit ad
IV, 1, 21	initia	initio
IV, 1, 36	Aquilius AC Aquilegius Γ	Aquirius (Aquarius O)

*) Cf. Herm. VI, p. 156.

IV, 3, 15 prouincias	prouinciam
IV, 3, 5 in maxima paupertate	maxima paupertate
IV, 2, 4 innumerabiles	innumeras
IV, 6, 3 resedisse	redisse (*in* O r *in* s *correcta*) sedisse B
IV, 7, 31 ne aut negato	ne abnegato
ibid.: ut ileregetum *Γ* utile regetum *A*	uti legetum
IV, 7, 35 interfectis	intectis
IV, 7, 37 pythian	pitiam.

Neque tamen archetypus *α* prorsus immunis fuit mendis, quamquam leuia ea sunt, uelut: *praef.*: 'descriptione' pro 'descriptioni', similiter 7, 28 'agmine', 7, 29 'mediocres' — 7, 39 'uirgas' pro 'uirgis' — 1, 44 'ex' pro 'ea' — *praef.*: 'ordine' pro 'ordinem' — 7, 20 'exercitum' pro 'exercitu', 1, 18 'sententiam', 1, 32 'iniussum' — 5, 5 'ammisso' pro 'amisso' — 7, 6 'lacerauit' pro 'lacerabit' — 5, 8 'grassus' — 1, 4 'sed' pro 'se' — 1, 13 'praessus' — 1, 7 'honus', 1, 4 'habituros' pro 'abituros' — 1, 28 'idemque' pro 'eidemque' — 1, 10 commigrare dixit' pro 'c. edixit' — 6, 3 'concenditur' pro 'conceditur', 7, 24 'adficerent' pro 'adficeret', 7, 22 'habebant' pro 'habebat' — 1, 18 'pedem' pro 'peditem' — 7, 38 'signatae' pro 'obsignatae' — 5, 7 'decunctantem' pro 'decunctantibus' — 7, 26 'crispinum hannibal' pro 'crispinus hannibalem'.

Tres ad hoc genus pertinent libri: *A* = Harleianus no. 2666 saec. IX, *Γ* = Gothanus no. 101 saec. IX, C = Cusanus C 14 saec. XII. Hic quamuis propter bonitatem eius codicis unde excerpta strategematon desumpta sunt haud abiciendus sit, tamen pauca exempla eaque saepe praecisa exhibet. Ac ne *Γ* quidem maioribus opibus nos adiuuat, ut solus *A* huius generis testis restet integer. Quod ualde dolendum est, quia traditarum lectionum origo minus perspicuus est: fauente tamen fortuna contigit, ut eis quae *A* et *Γ* una tradunt inter se expensis naturam illius uirtutemque quodam modo perscrutari atque diiudicare possimus. Itaque locos quibus *A* et *Γ* a se distent grauissimos in comparationem uocabo:

A	*Γ*
1, 16 tradidit	tradit
7, 20 excitauerant	excitabant

1, 39 remissio	remisso
4, 2 Fabricium	Fabricium autem
5, 18 et igne/// (r *erasa*)	et in igne
6, 1 idoneum	idoneorum
1, 26 L. pisso. c̃. tit^{i}um (*corr. man. 2*)	L. piso coñs. titium
5, 1 qua licentia	quam licentiae
5, 14 non c. caelum	non claudium caeliũ
5, 23 dominum (domuum *corr. man. 2*)	domum
1, 18 iussit	iussis
1, 43 postero	postera
1, 44 cõmitiis	committi is
7, 22 reposcentibus	reponentibus
7, 22 uoluntate	uoluptate
7, 24 fuissent	fudissent
7, 41 interfectus	interceptus
7, 42 hispania	italia
7, 8 aduo^{l}uerent	admouerent
7, 18 promi^{s}sis id ea persuasione	promissi site apersuasione
7, 35 magna summae his promitteretur	magnae summae is promitterentur.

Vides eorum quae attuli pleraque in *A* aut recte aut certe ita tradi, ut facile restitui possint.

Iam qualis in *A* et *Γ* orthographia conspiciatur, haud alienum uidetur memorare. 'Prehendere' non contrahitur nisi 7, 7 'deprendisset' *AΓ*; sed 7, 23 *A* deprensa *Γ* deprehensa — 3, 11 *Γ* nonagensimus *A* nonagessimus — 7, 33 *AΓ* Voccaei, 3, 7 uocabat, 1, 44 *A* uocaret *Γ* uacaret — 2, 3 *A* paucissimis *Γ* paucis sum^{i}us — 5, 5 *AΓ* equom, 6, 2 *A* equum *Γ* equom, 7, 36 *A* reliquum *Γ* reliquom, 7, 34 *A* quum *Γ* quom, 5, 16 *AΓ* uiuosque, 5, 5 *A* uulneratus *Γ* uolneratus — *AΓ* adulescens 1, 13. 6, 4. 7, 39, sed *AΓ* epistolis 7, 38, *A* scauros 3, 13, *Γ* pugnatur^{u}os 7, 21, *A* munitione *Γ* monitione 7, 38 — *Γ* hannenses 7, 22 (bis) — *Γ* Lisander 1, 9, dirrachium 1, 43, cyneas 3, 2, epyrotarum 3, 2. 4, 2, *A* thermopilas 2, 9 — i et e in utroque saepe commutantur: *Γ* athenienses 7, 21; *A* aeliam *Γ* eliam pro 'Elaeam' 5, 16; *A* delectator *Γ* dilectator 1, 3; *A*

spicies *praef.*, acceperet 7, 39, expeditione 1, 1; *Γ* ordinare 1, 8, obsiditque 5, 9, recolligisset 5, 17, redigisset 7, 25 — in verbis per 'ae' vel 'e' scribendis et *A* et *Γ* saepissime peccant, ut longum sit singula enumerare.

Ex declinatione uerborum haec notaui:

A cohortium *Γ* cohortum 1, 37 — *Γ* domum (*gen. pl.*) *A* domu///um (*sed a man.* 2) 5, 22 — *Γ* Iuli *A* Iuli[i] (*corr. man.* 2) *praef.*; *AΓ* Cassi 2, 1 (bis), *AΓ* fului 7, 29, *AΓ* principis 1, 16; *AΓ* is 1, 44. 5, 22; *A* hi *Γ* hii 7, 34; *AΓ* redit 5, 17; *AΓ* perisse 5, 20; *A* uenisse *Γ* ueniisse 5, 20; — accusativi plur. qui *is* finiuntur: *AΓ* nauis 1, 15, hostis 5, 3. 5, 4. 7, 33; deprecantis 5, 2; deposcentis 7, 6; transnauigantis 7, 19; *Γ* omnis 7, 19 praetereuntis 6, 3.

Aspiratio in utroque abundat raro: *AΓ* honus 1, 7 habituros 1, 4 *Γ* pyrhrus 1, 3; 1, 14; pyrrho 4, 2; *A* pyrrhus 1, 14; pyrrhi 4, 2; pyrrho 1, 18; Ptholemeus 7, 20 — l pro ll: *Γ* mile 2, 6 — ss pro s: *Γ* nassica 1, 15. 1, 20; assia 5, 16; *A* pisso 1, 26 uespassianus 6, 4; contra *Γ* promisum *praef.* remise 1, 18 dimisa 5, 13 — tt pro t: *Γ* cottidiane 1, 1; *A* cottidiae 7, 34; contra *A* cõmitiis *Γ* committi is 1, 44, *Γ* retulit *A* rettulit 5, 4 — rr pro r: *A* interrim 7, 31 — n pro nn: *Γ* hanibalem 7, 26 — ff pro f: *Γ* affricanus 1, 5. 7, 4. 7, 16 — f pro ph: *Γ* triumfaturum 5, 1 xenofontem 6, 2 elefantos 7, 18 — b pro p: *Γ* inobs 7, 37 prolabsus 5, 17 opsidionem 5, 12 — r pro l: *Γ* gradiatorem 7, 5 expropratorem (= exploratorem) 7, 7 — c *pro* g: *A* incenti 1, 1 *Γ* acmen 1, 7, sed *Γ* Gñ. 3, 4 — ci cum ti confunditur: *A* hospicium 1, 10 internitionem 7, 16 — d et t confunduntur: *Γ* inquid 1, 10. 5, 12. 6, 1. 7, 6. 7, 37; uelud 1, 14. 1, 25. 1, 43; aliquod 5, 17. 7, 25; *AΓ* ad pro at 5, 14; contra *Γ* repetentis 4, 1 testinatum 6, 2 quot 7, 37 *A* hastrubale 3, 8 — s pro x: *Γ* artaxerxen 2, 7; contra *A* sexcentorum 2, 6; extiua 1, 6 — g pro i: *Γ* agebat 2, 9 egecerunt 5, 18.

Praepositionum in uerbis compositis numerus haud exiguus immutatus inuenitur, qua in re nullum fere inter *A* et *Γ* discrimen exstat, sed ratione usus caret: adsiduus, adsuefacere, adsistere — aspicere; adfligere, adfirmare, adficere — affectus; adgredi; adleuare — alligare; adpetere; adtemptauerit *Γ* attempt. *A* 7, 6; conlatis — collega; conmilitones *A* 1, 16 — commigrare; conplectere, conprehendere — compellere; inmuniti — imminere;

inposuit, inprudens — imperare; inrupit, inridentibus; optulit, optinuit (*Γ* obtinuit).

Ex hisce speciminibus satis apparet, antiquam scribendi rationem in neutro codice constanter seruari. Sed si formas quasdam peculiares ut 'omnis' pro 'omnes' vel 'quom' pro 'quum' exceperis, in quibus retinendis *Γ* pertinacior est, etiam rerum orthographicarum A testem esse certum negari non potest.

Venio ad alterius generis archetypum quem nota *β* indicaui. Cuius pleraque uitia esse a neglegentia inscitiaque librarii profecta apparet. Eorum autem quattuor potissimum species discerni possunt: nam ille 1) singulas litteras confudit: 'damnato' pro 'damnati' 1, 20; 'initio' pro 'initia' 1, 21; 'nemnio' pro 'memmio' 1, 1; 'motus' pro 'modus' 3, 12 — 2) uerba perperam disiuncta transcripsit: 'in ordinem herere (aerere D ar^c^ere O)' pro 'in ordine merere' 1, 11; 'ipsum eruerant' pro 'ipso meruerant' 2, 2 — 3) sigla falso intellexit: 'pitiam' (= pitiã) pro 'pythian' 7, 37; 'innumeras' pro 'innumerabiles' (= innumer̄as) 2, 4; 'abnegato' pro 'aut negato' (= a^t^ negato) 7, 31 — 4) omisit litteras: '.c. denariis' pro 'cc denariis' 5, 20; 'uti legetum' pro 'ut ilergetum' 7, 31; — uel syllabas: 'delectori' pro 'dilectatori' 1, 3; 'redisse' pro 'resedisse' 6, 3; 'intectis' pro 'interfectis' 7, 35; 'Cizi cum' pro 'Cyzicum cum' 5, 21 — uel verba: 'pedites' 1, 18; 'in' 3, 5, 'quod' 7, 6, 'percussis' 5, 2.

In orthographia ei qui *β* scripsit fides omnino abroganda est, cum inferioris iam aetatis indoli obnoxius de suo permulta mutauerit. Mitto nomina per 'ae' uel 'oe', 'y' uel 'i' scripta, aut talia uelut 'aruspices' 5, 14; 'graccus' 7, 24, 'iugurtino' 1, 2, sed praepositiones, quarum non paucae in *α* integrae remanserunt, principibus uocum consonis subiecit. Formas quoque uerborum corrupit, ut 'recuperare', 'accersere', 'tentare', 'adolescens', 'nonagesimus' in *β* legamus, ubi *α* peculiares formas tuetur. Neque *β* talia atque 'Cassi' 2, 1, 'equom' 5, 5, 'uiuosque' 5, 16 seruauit.

Grauius uero est, quod iste ea, quae iam corrupta inueniret aut non ita probe mente assequeretur, suo arbitrio emendare conatus est. Quam rem ut melius possis diiudicare, pauca exempla subiciam:

	β	*α*
5, 14	non dubitauit dare pecuniam qua nostro...	non dubitauit de ea re pecuniaquae nostro...

7, 6	uniuersos	uniuersas
7, 6	eosdem	easdem
7, 18	poscentibus promisit et ea persuasione	poscentibus promi*sis id ea persuasione *A*
		poscentibus promissi site apersuasione *Γ*
7, 29	incipere	recipientibus
7, 42	redire	nere •

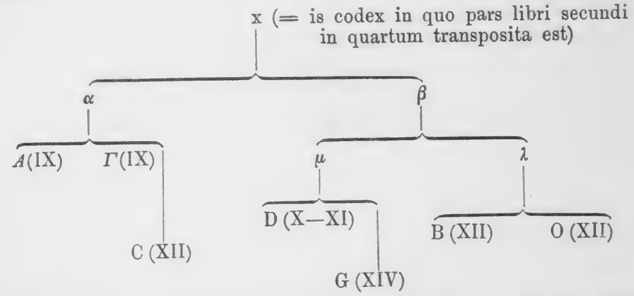
Haec de archetypo disserenda existimaui, antequam ad singulos codices transirem. Horum numerus satis magnus est, cum praeter tres illos qui genus *α* efficiunt omnes, quotquot lectionum speciminibus mihi innotuerunt, huc pertineant. Neque tamen ex eis nisi quattuor fere digni sunt qui in censum uocentur: reliqui maxima ex parte saeculo quarto uel quinto decimo exarati lacunis non carent adeoque uitiis ineptissimis scatent aut a curiosis librariis uanis emendationibus inquinati sunt, ut merum auctoris textum ex eis nemo possit agnoscere. Nonnulli profecto ex libris melioris notae passim correcti sunt, ut Burneianus no. 173 ex codice nescio quo generis *α*: in aliis uelut in Leidensi Voss. F 59 uitia quaedam ab ingenioso homine eleganter sublata sunt; sed, quamuis primo aspectu ad eos inuiteris, superfluentibus indiciis uilitas eorum non in occulto est.*)

Primores igitur huius generis sunt D = cod. Parisinus 7240 saec. X uel XI in., G = Gudianus 16 saec. XIV in., B = cod. Harlei. 2729 saec. XII, O = cod. Oxoniensis saec. XII. Deteriorum autem librorum quibusdam locis hunc uel illum in apparatum admisi, ut quorum auctoritate textus niteretur editionibus uulgatus illustrarem. Ipsi autem hi codices in duas secedunt classes: alterius (*μ*) testis primarius est D, secundarius G; alteri (*λ*) adnumero B et O, quorum B mihi uidetur praestantior: cum hac autem plerique faciunt deteriorum librorum. Omnes ex eodem archetypo *β* procul dubio fluxerunt; sed in *μ* loci non pauci, in quibus illius classis asseculae deprauati sunt, sani incorruptique sunt, ibique *μ* plerumque consentire cum *α* item recta tradente consentaneum est. Quod ex hoc grauiorum discriminum indice euidenter elucebit:

praef.:	hec erant *μ*	et erant *λα*
1, 19	Otalicius *μ*	Otacilius *λα*
1, 27	stationem *μα*	stationes *λ*
1, 32	coñs. *μ*	censor *λα*
3, 4	filiarum *μα*	feminarum *λ*
5, 10	latera omniaque *μα*	omnia latera B (*in* O *lacuna*)
5, 19	eadem omnia *μα*	omnia eadem B (*in* O *lacuna*)
6, 2	munera reseruaret *μα*	munera reuellet B (*in* O *lacuna*)
7, 5	posse eum uitam *μα*	eum uitam posse *λ*
7, 14	ad alia usus *μα*	ad alias usus *λ*
7, 16	muniendam *μα*	muniendum *λ*
7, 12	ut hoc permitterent *μα*	ut per hoc permitterent *λ*
7, 39	ipse se primus *μα*	ipse primus *λ*
7, 39	metu ceteros *μα*	metu ne ceteros *λ*
7, 40	a uirgultis *μα*	a uirgulas B
		a uirgula O
7, 13	omnem *μ*	omnium *λα*
7, 18	numida *μ*	numidia *λα*

*) Cf. de codice Vaticano 3408 pag. 103.

Ex his igitur quae de archetyporum *α* et *β* condicione disserui, hoc statuo colligi, recensendi strategematon textus fundamentum fore genus *α* vel potius codicem *A*, in dubiis genus *β* maximeque codicem D in consilium adhibendum, in orthographicis codicis *A* scripturam adoptandam esse. Atque nunc iam stemmatis ut dicunt imaginem paucis describam lineis, ut quemadmodum singuli codices ex uno orti inter se cohaereant, oculis possis percurrere.

His igitur praemonitis ipsorum codicum qui quidem mihi noti fuerunt recensum exhibebo.

A. Codices adhibiti: I. Genus *α*.

1) *A* = cod. Harleianus no. 2666 in Museo Brit. seruatus, saeculi IX (in catalogo fertur saeculi VIII), continet Frontini stra-

tegemata. Foliis constat quaternariis pergamenis 37. Singula exempla minusculis litteris exarata capitalibus quas uocant litteris incipiunt, quae paucis locis atramento, plerisque rubro colore membranae inductae sunt semperque in marginem prominent. Tituli omnes maiusculis litteris, raro uncialibus per atramentum scripti sunt, saepius capitalibus per rubrum colorem, qui fere ubique detritus est sicut in exemplorum initialibus. Scriptura, compendiis admodum paucis impedita, rasuris atque emendationibus non uacat. Ipse enim librarius quae falso descripserat saepe correxit, sed in ipso scribendo, ut demonstrari potest. Saeculo autem X° vel XI° altera manus, quae infra est man. 2. appellata, toti libro magnum emendationum numerum iniecit. Ei debemus, quod pleraeque praepositiones uerbis cum eis compositis assimulatae nunc leguntur et narratio est signis interpuncta, quibus textus antea fere carebat: sed atro liquore quia utebatur, bene discerni potest a prima manu, cuius scriptura fusco colore est. Praeter hanc liber est etiam alias manus emendatrices expertus, quae tamen in collatione negleguntur. Peccauit librarius perquam frequenter uerba per 'ae', non per 'e' scribens, uelut 'praessus', 'statuisquae', 'caecidit' cet. Neque id silentio praetereo, quod interdum complura uerba aut omisit aut omissa in margine adscripsit, ut 1, 2: 'seueritate restituit cum' insuper' et similiter 1, 31. 2, 6. 7, 38 . . qui hiatus cum omnes prope eiusdem ambitus sint, librarium suspicor in describendo quem habuit codice oculis nimis properantibus singulos uersus transiise. Collationem huius codicis itemque quattuor aliorum eximiae debeo liberalitati Walteri Giles M. A. Oxoniensis, qui eo munere grato acceptoque artissime me obstrinxit. Nonnullos locos iterum meam in gratiam inspexit Paulus Schroeder, pro qua humanitate gratias ei ago maximas.

2) Γ = codex olim Fuldensis, nunc inter codices bibliothecae ducalis Gothanae 101 numeratus, quo cum undecim aliis Maugérardi abbatis mercatu anni 1796 mense Ianuario peruenit*). Folia maioris formae membrana crassa luridaque insunt 49 (duo folia numero 15 signata sunt) quorum 1^r—8^v breuiarium Rufi, 9^r—39^r breuiarium Eutropii, 39^r—48^v excerpta ex Frontini libris continent. Singulis paginis triginta lineae 16^{cm} longae stilo inductae sunt, in quibus textus saeculo nono minusculis litteris pulchre scriptus est; neque tamen ab una manu, sed duae certe, eiusdem tamen aetatis, discernuntur, quarum altera priorem partem libri usque ad fol. 35^r

*) Cf. Philol. XXIX p. 285.

uersum 19 (= Eutrop. IX, 20 *reformauit*), altera reliquam partem exarauit: illius scriptura maior est et antiquiore specie, huius nitidior et compendiis saepius impedita. Fol. 39^r subscriptionem 'ЄVTROPI LIBЄR X ЄXPLICIT' excipiunt haec: 'Et facies et pennas per quattuor partes habebant iunctaeque erant pennae eius alterius ad alterum non reuertebantur cum incederent. Sed unum quodque ante faciem suam gradiebatur. Iuncta sunt sibi euangelia herentque mutuo et in toto orbe uolitantia huc illucque discurrunt nec habent finem uolatus. Nec aliquando superabuntur et recedunt. Sed semper ad ulteriora procedunt. Unde et inpaulus dicit. Praeteritorum obliuiscens et in futurum me extendens. Hoc idem et de uirtutibus animae possumus dicere et de uolatu temporum commixtioneque elementorum quod praeterita relinquentes semper ad priora festinent. Quod autem tempora labantur et fugiant breui uersiculo demonstratur: Sed fugit inter ea fugit inreparabile tempus*) et in carmine lyrico: Eheu fugaces postume postume labuntur anni.'**) His statim nullo addito titulo adnectuntur strategematon liber quartus 'Multa lectione sqq.' cum parte illa libri secundi, deinde praefatio et cap. I §§ 1—2 libri primi, tum praefatio et cap. I 1—3 libri secundi, denique praefatio et cap. I, cap. II, cap. III §§ 1—7 libri tertii. In calce libri recentior manus, quae in Eutropii textu multa correxit, uersum adscripsit: 'Utilis iste liber si correctus foret esset. mpdp f^abllbck[1] (= modo fallaci);' altera quoque manus, tironis puto, pauca appinxit. Quae in excerptis strategematon correcta occurrunt, omnia ipsius librarii sunt. Color ruber non existit. Tituli uncialibus exarati sunt. Hic illic 'a' longobardica conspicitur. Uoces per 'e' vel per 'ae' scriptae crebro confunduntur. Compendia librarius in describendo passim soluit, neque semper recte, uelut 7, 1: Titus (T. *A*), 1, 26: coñs. (c̃. A), 5, 14: claudium caelium (c. caelium A), 1, 24 hiemen 1, 43 inermen 1, 31 messam 1, 21 ignomia; atque uerba falso distinxit 1, 2: assae lixaue; 1, 7: acme noneratur; 7, 26: castrarum morem; 7, 30: quoquem adentibus; 5, 17: sere colligisset. — Collationem huius codicis, sed minus accurate factam, publici iuris fecit Jacobsius***) a. 1838; ipse eum beneuolentia bibliothecae Goth. praefecti Pertschii Ienam transmissum excussi.

3) C = codex Cusanus C 14 membranaceus in folio min.

*) Verg. Georg. III, 284.
**) Hor. od. II, 14, 1.
***) Cf. 'Beiträge zur ältern Litteratur' ed. Fr. Jacobs et F. A. Ukert (Lipsiae 1838) fasc. V, p. 215.

saec. XII, binis columnis exaratus.*) Praeter alia multa in eo insunt nonnulla strategematon excerpta, quae post Ciceronis Paradoxa fol. 17^v col. 1 — fol. 18^v col. 1 occurrunt et inscribuntur: ЄX LIBRIS IVLII FRONTINI | STRATЄGЄMATON. Numquam tota capita, sed singula tantum exempla, eaque frequenter praecisa exhibentur, quibus tamen suus titulus plerumque non deest. Series excerptorum haec est: liber I praef.: 'Si qui erunt quibus . . . opprimendus hostis sit'. Cap. I, 12. 13. 4. II, 7. V, 1. VI, 4. VII, 2. 3. VIII, 8. X, 4. XI, 5. 8. 19. XII, 1. 5. 12. — Liber II: cap. I, 1. 2. 13. 17. II, 2. V, 41. VI, 3. VIII, 6. 7. 11. IX, 6. 7. XIII, 2. 3. 8. — Liber III: cap. VII, 6. IX, 6. — Liber IV: cap. I, 3. 5. 17. 29. 35. 36. 38. 42. 45. III, 1. 2. 3. 9. 10. 12. IV, 1. 2. V, 12. 13. VII, 1. 4. 10. 14. 15. 37. — Liber II: cap. XI, 2. — Tum haec adduntur: 'Multiplici bonorum ducum magnificentia iusticiaeque fama copiosa mox adquiritur gloria. — Hasdrubal frater hannibalis africae imperator gisgonis filius. — NOMINA ᴅVCVM SECVNTVR.

Themistocles. Pericles. Agesilaus . . .' sequitur igitur index nominum duodeoctoginta, qui quamquam non ad exempla in codice tradita pertinet, tamen ordinem quendam librorum capitum exemplorum tuetur. Haec excerpta, quae ex libro probae notae fluxerunt, ea quae *Δ* et *Γ* tradunt bene confirmare solent.

Orthographica in C exstantia fere omisi. Sed librorum *ΔΓ* minutissima etiam discrimina adnotare religionis esse putaui.

II. Genus β: 1. classis μ.

4) D = cod. Parisinus no. 7240 (quondam Colbertinus 3001, Regius 4940. 3), scriptus saec. X° vel XI° ineunte (in catalogo fertur saeculi XII.) singulis columnis, constat foliis membranac. 40, quorum mensura est 33^{cm} in altit., 23^{cm} in latit. — Incipit fol. 1^r nullo titulo 'Cum ad instruendam rei . . .'; fol. 14^v (lib. II, 9): 'DVO CAPITVLA SVNT REQVIRENDA'; ea igitur in libro IV extremo reperiuntur, sed ibi ut mox in G falsis capitum numeris signantur. Finitur opus fol. 25^v; pars folii 25^v et folium 26 uacant; in summa parte folii 26^v legitur subscriptio: 'Iulii Frontini strategematon liber quartus explicit. Incipit Breuiarium Eutropii'. — Verba librarius ferme recte scripsit, ut perraro 'e' cum 'ae' (maetu,

*) Cf. 'Ueber eine Handschrift des Nicolaus von Cues' auctore Iosepho Klein (Berolini 1866), pp. 5—6 et 87—91, ex quo libro quae de hoc codice protuli assumpsi.

aequites, — hec), uel 't' cum 'c' (Portius) confusas, aliaque inuenias. — Hunc codicem iam contulerat Fridericus Haase*); collationem quarti libri diligentissime curatam accepi a uiro doctissimo Aemilio Chatelain Parisiensi, qui studiis meis summa cum benignitate hanc operam nauauit.

5) G = codex Gudianus 16, in bibl. Guelferbytana asseruatus, in fol. maiore 'anno 1332 manu Bricii Briton. clerici exaratus, cohaesit enim olim cum cod. Gud. 15 ab illo librario scripto'**). Constat foliis pergamenis 30, singulae paginae lineis in altitudinem quaternis, binis in latitudinem plumbo leuiter ductis in duas diuisae sunt columnas, quarum utraque 35 uersus habet, qui ipsi in lineis transuersis nituntur. In margine externo tria intercolumnia lineis definiuntur, quorum id quod textui proximum est, emendationes primae et secundae manus continet, in medio paragraphorum signa inscripta sunt, in extremo hic illic notae tertiae manus conspiciuntur. — Fol. 1^r in margine summo titulus rubro colore: 'Sexti Julii frõtini strategematõ lib· pm⁹ ĩcipit.' — Textus diligenter et nitide ductu gotico exaratus compendiis ut ita dicam scatet; liquor quo librarius utebatur nunc fuscus apparet; tituli omnes librorum capitumque rubro colore eodemque ductu picti sunt, sed in praefationibus indices atramento scribuntur, numeris rubris postpositis et signis 𝒯 (alternatim rubris ceruleisue) praepositis. Princeps cuiusque libri littera albo caeruleo rubro colore pulcherrime picta atque excepto quarto libro exornata auro est. Capitum initiales rubro caeruleoue colore membranae illitae lineolis caeruleis aut rubris magna arte ductis excellunt. Titulis numerorum signa addi solent; sed, cum libri IV caput quintum suo numero notetur, reliqua mox ita numerari pergunt 'De effectu et disciplina. IIII.' sqq. 'Que facienda sunt pro . . . VIII.' (= lib. II, 12) — fol. 17^v (= lib. II, 9) in margine a tertia manu haec notata sunt: 'hic deficiũt duo capta seu due rubrice itẽ hic ĩ isto titulo duo capta sed uide eas ĩ fine huius libri in libro IIII.°' iam reliquiae capitis XII suo titulo inscriptae numerantur caput X, atque quod sequitur, inscribitur 'De effugiendo. XI'. — Fol. 30^r col. 2 subscriptio exstat: '~~Lyber~~ (*in marg:* S. Iulii *man.* 2) Frontini Strategematon Lyber quartus explicit'. — Ipse librarius complura in textu erasit atque correxit; altera autem manus, eiusdem certe aetatis, totum librum cum eo

*) Cf. Mus. Rhen. XII p. 312.
**) Cf. F. A. Ebert, bibliothecae Guelferbytanae codices graeci et latini classici (Lipsiae 1827) pag. 73.

unde erat descriptus contulit ductuque simillimo multa et in textu et in margine correxit. Tertia manus saeculi XV cineraceo liquore imprimis in priore libri parte supra uersus et in margine emendationes adscripsit, quae ex codice Vossiano F 59 Leidensi uel ex aliquo ei simillimo haustae sunt. Praeter has etiam aliae manus in margine occurrunt, quae nullius momenti sunt: e quibus una ubi exemplum fusius narratum deprehendisset adnotauit: fol. 1^v (= lib. I, 1, 4) ‘Titus liui^9 ab urbe condita libro primo cir. finem per duo folia’ — fol. 5^v (= lib. I, 8, 1) ‘titus liuius i, urbe condita libro secundo circa medium li.’ — fol. 12^v (= lib. II, 5, 1) ‘titus liuius ab urbe condita libro primo circa iniciur per sex folia’. — Collationem huius codicis ab Ioh. Chr. Wolfio leuius factam adhibuit Oudendorpius; officiosa cura bibl. Guelferb. praefecti de Heinemann translatum eum in bibl. Ienensem ipse excussi.

2. Classis λ.

6) B = cod. Harleianus no. 2729 in Museo Brit. seruatus, saeculi XII teste Eduardo Sievers, secundum catalogum saeculi X. — Numerantur folia 109 membranacea, quorum 2—50 strategemata Frontini, 51—109 breuiarium Eutropii continent. Folium 1 deperditum est; fol. 2^r incipit a uerbis ‘cum hoc opus sicut cetera . . .’ (= lib. I praef.). Post lib. II. cap. 9 in margine ab alia manu haec adscripta sunt ‘hic deest totum caput decimum et 11^m et maior pars capitis duodecimi’ et exemplis 3 et 4 capitis XII titulus datus est ‘capitis 12^{mi} reliquiae’. Capiti X libri II, quod cum capp. XI et XII § 1—2 in fine operis occurrit, titulus deest et in margine manus saec. XVII rubro liquore adscripsit ‘hec plura exhibet . . . r^9 [Petrus?] Scriueri^9 qui cum aliis rei bellici scriptorī Frontinū post Stewechiū et fr. Modiū Lugduni-Batauorum an. 1607 edidit’. — De aetate huius codicis et Harleiani 2666 (= *A*) Eduardus Sievers cum Londini uersaretur, benigne me edocuit. Contulit Walter Giles.

7) O = cod. Oxoniensis, in collegio Lincolniensi asseruatus et no. 100 signatus, membr., formae minoris, saeculo XII binis columnis exaratus, continet foliis 93 Vegetium, Frontinum, Eutropium. Fol. 34^v ‘Incipit iulii frontini de exemplis rei militaris. Lib. I’. Post librum II extremum in margine haec adnotata sunt: ‘capitula quae hic desunt in fine quarti libri inuenies p̃t illud De effugiendo qd nusquam est’ (immo caput XIII ‘de effugiendo’ integrum suo loco extat). Fol. 69^r ‘Expl. liber. IIII. Iulii Frontini.

Incip̄ liber. I. Breuiarii Eutropii de rebus Romanis’. Librorum capitumque tituli rubris litteris uncialibus scripti sunt, itemque exemplorum initiales plurimae. Folium unum (65?) periit, ita ut uerba IV, 5, 7 ‘fusis ad Cannas’ usque ad IV, 6, 3 ‘dixitque ei’ in codice desiderentur. Uidetur liber non ab una manu exaratus esse, nam scriptura post istum hiatum maior apparet atque minus compendiis impedita quam antea. Praeter ea, quae ipse librarius correxit, alia multa exstant, quae posterior manus ex codice interpolato uel proprio Marte emendauit; eadem textum interpunctionis signis passim instruxit: noscitur litteris flauentibus. — Contulit Walter Giles. — Orthographica et manifestos errores librorum DGBO fere omisi.

B. Codices qui raro aut omnino non adhibiti sunt.

8) Cod. Monacensis no. 5321 chartaceus saeculi XV., fol. 324. — Fol. 1^r ‘Blondi flauii forliuiensis uiri eruditissimi triumphantis Romae liber primus de religione urbis ad Sanctissimum Papam Pyum Secundum ffeliciter. z. Prologus’. — Fol. 277^r ‘Incipit Iulius frontinus strategematon De instructione bellorum liber primus’. — Fol. 323^v ‘Et sic est finis pro quo laudatur deus in ymis. Expliciunt quatuor libri Iulii frontini Strategematon de instructione bellorum’. Spatio relicto ab eodem librario haec subiciuntur: ‘In primo libro erunt exempla que competant prelio nonciuntur: ‘In primo libro erunt exempla que competant prelio nondum commisso. In secundo que ad prelium et confectam pacacionem pertineant Tercius inferende soluendeque obsidionis habebit strategemata’. Quibus capitum index quattuor librorum adnectitur. — Liber sine ulla arte scriptus fluxit ex gemino codicis G, sed ualde interpolatus est. — Post singula exempla, nonnumquam etiam media in narratione leguntur nomina scriptorum Romanorum, rubro colore exarata: Titus liuius, Salustius, Quintus curcius, Iustinus, Orosius anneus florus (ita haec nomina semper coniuncta citantur), Eusipus (sic! sed solum II, 1, 16—17), Iulius Celsus. Leguntur igitur lib. I, 1 post §§ 1 et 2 ‘Titus liui^9 2^a decade’, post § 3 ‘Titus liuius prima decade’, post §§ 4 et 5 ‘Iulius celsus’*), post § 6 ‘Orosius anneus florus’, post § 9 ‘Titus liuius 3^a decade’, post § 10 ‘Iustinus li^o’. — Hic index fontium nimirum ab homine

*) Hoc nomen cum iuxta Caesaris exempla maxime collocatum appareat, Iulii Celsi uidetur uel potius Francisci Petrarcae ‘historia Caesaris’ intellegenda.

docto saeculi XIV vel XV compositus est. — Post Georgium Thomas Onoldinum (a. 1844) ipse hunc codicem Halmii V. Cl. humanitate Ienam transmissum contuli.

9) Cod. Leidensis no. 128 bibliothecae Leidensis, membr. in folio min., saec. XV. constat foliis 100, quorum 98 tantum numeris signata sunt. Fol. 1r 'Incipit Vegescius de re militari'. Fol. 54v 'Explicit IIII. Elauius Eutropius emendaui sine exemplario constantinopolim consulatu ualentiniani augusti. Explicit deo grãs'. Fol. 55r 'Iulii frontini strategematon lib' incip pm9'. Fol. 98v (proprie 100v) 'Iulii frontini strategematon liber explicit. Deo grãs'. Liber una columna ab eodem librario diligenter, sed scriptura crassiore exaratus est. Capitum tituli omnes atramento in margine adscripti exstant. Fluxit liber ex apographo aliquo Oxoniensis, quod nonnullis locis interpolatum erat. Oudendorpius, qui eum uocat 'Leidensem primum', lectiones eius non semper accurate adnotatas pluris aestimauit. Eximia Leidensis bibliothecae praefecti Du Rieu beneuolentia mihi contigit, ut hic codex et ceteri tres Leidenses Ienam transmitterentur ibique duos menses remanerent.

10) Codex Vossianus Latinus F 59 (apud Oudendorpium 'Leidensis secundus') in bibl. Leidensi asseruatus, membranac. in folio, binis columnis ductu gotico saec. XIV exeunte exaratus. Fol. 1r in margine summo: 'Ce Manuscrit appartient à Mr de Ualauez'. Titulus: 'Sexti Iulii frontini stragematõ liber primus Incipit'. Lib. II capp. X, XI, XII §§ 1—2 suo loco reperiuntur. Fol. 45r: '. . . uicti sunt: deo grãs. Iulii frontini de re militari liber explicit deo gracias'. Fol. 46r: 'Incipit Tullius de re militari' et in margine a manu recentissima 'in aliis codicibus inscribitur Modesti Libellus de uocabulis rei militaris ad Tacitum'. Folia 51 et 52 chartacea notis Holstenii ad codices Vegetianos pertinentibus repleta sunt. Fol. 53r (membr.) 'flauii uegetii renati uiri illustris comitis ecolii epitoma rei militaris libri numero quinque incipiunt. Primus liber'. Fol. 99v 'Explicit tractatus uegetii de re militari. Incipit quidam alius tractatus de re militari excerptus a secretis secretorum aristotelis'. Fol. 103r: 'finito libro sit laus et gloria xpo'. Nonnullis in foliis scriptura inuersa conspicitur, quae ita uidetur orta, ut liquore nondum sicco membrana altera superponeretur alteri. Liber ab ingenioso homine emendationibus refertus, sed perquam neglegenter scriptus est.

11) Codex Burmanni Q 4, in bibl. Leidensi seruatus, membranac. foliorum 52 quaternariorum, certe saeculo XV exaratus, etsi scriptura formam prae se fert antiquiorem. Fol. 1r Scriuerius inscripsit: 'IVL FRONTINI Strategematῶν lib. IV'. Fol. 3r 'Iulii frõtini ĩ strategemata prefatio' — dimidium paginae uacuum relictum et pulcherrime picturis ornatum est. In margine imo: 'Petri Burmanni Secundi'. Subscribitur codex 'Iulii frontini liber ·IIII· Strategematicon explicit'. Tum sequitur a recenti manu additum nomen nisi fallor possessoris 'Gm Arbaleste'. Librarius maxima diligentia librum descripsit summaque arte exornauit. Altera manus in margine nomina scriptorum (eadem atque in cod. Monac. no. 5321) adscripsit atque intra uersus pauca correxit. A recenti manu, Scriuerii puto, hic illic ad uerba lineolis subducta emendationes in margine adiectae sunt. In margine imo tituli capitum, quasi index continuus, tenuissimis litteris inscripti sunt. Conspirat hic accuratissime cum eo codice Hillensbergii, quo Oudendorpius usus est, saepius etiam cum Monacensi 5321.

12) Codex Perizonianus ('ex legato Perizoniano') F 17 in folio maiore (apud Oudendorpium 'Leidensis tertius'). Frontiniana huius codicis saeculo XV conscripta sunt.*) Fol. 21r 'Incipiunt capitula libri qui uocatur sextus frontonius in quo tractantur q̃dã ualde utilia et necessaria ad opus bellicum'. Fol. 32v 'Sextus Frontonii liber explicit'. Sunt 46 exempla excerpta ex strategematibus, sermone barbaro ab homine inepto composita ac ne aspectu quidem digna. Fol. 33 'Incipiunt uocabula rariora super frontoneo de re bellica', fol. 37 'Incipit tabula frontonii de re militari in qua nomina et uerba atque quaedam dictiones secundum ordinem alphabeti collocantur' sqq. (e. g. 'ilico ·V· statim, papauer secũdũ uirgilium est herba languentibus soporem faciens'). Utraque tabula sine ullo pretio est. Tum fol. 41—62 ab altera eiusdem aetatis manu sequuntur eadem Frontiniana.

13) Codex Regius XII C 21 in Museo Brit. asseruatus, chartac., foliorum 62 in quarto minore, saec. XV. — Fol. 1 'De re militari li. ·I· incipit liber frontini, sequitur primo prologus'. — Fol. 61 'Explicit liber frontini dere militari foeliciter scriptus per Iohannem Stagnensem de florentia sub anno. MCCCCLVIII. die prima Iulii Bononiae. Laus deo omnipotenti'. Liber nitide ac sine rasuris scriptus, sed nomina propria misere mutilata sunt neque raro factum est ut librarius complura uerba, quia non intellexit, lacuna relicta omitteret. Contulit Walter Giles.

---

*) De reliquis quae insunt cf. Flauii Vegeti Renati epitoma rei militaris, rec. Carolus Lang (Lipsiae 1869) pag. XXVII.

14) Codex Burneianus no. 173 in Mus. Brit. asseruatus, chartac. in quarto, saec. XV. Numerantur paginae 152. Pag. 1 ʻSexti Iulii Frontini STRATEGEMATon liber primus incipitʼ. Capp. X, XI, XII §§ 1—2 libri secundi in suum locum restituta sunt. Subscribitur codex ʻFinis ão MCCCC61 die. XIII. Februarii. petrus leo Ortinus scripsit. Qui me furatur in tribus lignis suspendatur. Deo gratiasʼ. Compendia scripturae habet perpauca, sed interpunctionis signis ferme distinctus est. Nonnullae ei lectiones ex codice aliquo generis α iniectae sunt, sed ita ut fructum inde percipere non liceat. Cum hoc ea quae Oudendorpius ex codice quodam Palatino attulit mire consentiunt. Contulit Walter Giles.

15) Codex Egerton no. 1867, in Museo Brit. seruatus, 107 fol. membr. in 8°, saec. XV. — Fol. 1: ʻSexti Iulii Frontini Stratagematon liber primus feliciter incipitʼ. — Fol. 98: ʻDon Lope de Urrea a su muy preciado amigo don Lopeʼ. Tum sequitur oratio Isocratis ad Nicoclem latine uersa, praemissa interpretis epistula: ʻLaurentii Lippi Florentini in Lupum Ximenium Urream, illustrem regni Siciliae proregem, in Isocratem de regni gubernatione prefatio feliciter incipit . . .ʼ. — Collationem huius codicis perquam uilis Gustauus Masson publici iuris fecit.*)

16) Escorialensis O II 5 (olim 27. 7 signatus) membranac. in folio, binis columnis saec. XIV ineunte exaratus, 63 foliorum, initio mutilus. Fol. $45\overset{r}{a}$ rubris litteris: ʻSexti Iulii frontini stategematicon. lib̄ .). Incip̄ ꝛ 9tinꝛ e$\overset{a}{x}$ q̄ spectant p̄lio n̄dū 9misso scd's q̄ ad p̄liū etiam 9fectā pagat'oeꝫ ptineāt Tercius q̄ ad īferādā et soluendā obsidionem ual'āt.

Incipit ꝑlegus [sic!] seq̄tis opis.

Cum ad instruendamʼ . . . — Fol. 63^{r} B: . . . ʻet nauali et pedestri p̄lio uicti sunt. Explicit deo grās. Amenʼ. Illa igitur capita libri secundi in suum locum restituta sunt. Liber ab homine indocto scriptus nullius pretii est.

17) Escorialensis O III 9 (olim signatus 28. 15 et π 39) membr. in 8°, saec. XIII ineuntis, 116 foliorum, 2 col. — Fol. 81^{v} maiusculis: ʻSexti Iulii frontini strategematon liber ·I· incipit. prefacio incipitʼ — minusculis: ʻCum ad instruendamʼ . . . — Fol. 115^{v} A: . . . ʻeodem die et nauali et pedestri p̄lio uicti s̄t. (maiusculis:) Iulii frontini strategematon liber quartus explicitʼ. Capita libri II restituta sunt. Codex interpolatus est.

*) Cf. Revue Archéologique: XIX 447—451, XX 116—119, XXI 19—22 (a. 1869—1870).

18) Escorialensis*) Q I 10 (olim signatus 17. 14 et π 70) membr. in folio, 1 col., saec. XV, 81 foliorum. — Folium tertium (a quo strategemata incipiunt) saeculo XVI suppletum est; fol. 4^{r} ʻent non argui credamusʼ sqq. (= praefatio libri I). Fol. 81^{r} . . . ʻet nauali et pedestri prelio uicti sunt. (tum rubris maiusculis:) Τέλος. iulii frontini de re militari liber quartus et ultimus finiit. :· ~ʼ. Capita libri secundi restituta sunt. Posteriori inuolucro primum folium codicis saec. XV membr. 2° agglutinatum est, quod sic incipit: ʻum ad instruendam rei militaris scientiam unus ex numero studiosorum eius accesserim eique destinatio quantum cura nostraʼ. . . .

19) Escorialensis*) N II 20 (olim signatus 22. 14 et π 4) 2° membr., binis col. saec. XIV, 173 foliorum. Fol. 131^{r} a: ʻIulii Frontini strategematon liber primus incipit. Cum ad . . .ʼ accuratissime cum Leidensi no. 128 conspirat.

20) Escorialensis*) G III 8 (olim signatus IV. 1. 17 et IV F 6) 4° membr., saec. XIV, 48 foliorum. Fol. 1^{r}: ʻSexti iulii frontini strategematon. Cum ad instruendumʼ. . . . fol. 48^{v}: . . . ʻet nauali et pedestri p̄lio uicti sunt. Amen deo grāsʼ. Manus saec. XV addidit: ʻExplicit Iulius Frontinusʼ. Multa in margine a manu saec. XV adnotata, capita libri II item restituta sunt. Quae de his codicibus Escorialensibus disserui, ea debeo Gustauo Loewe, qui summa cum beneuolentia et comitate specimina eorum mihi misit, e quibus sperni posse omnes satis apparet.

De libris 21—44 iam enumerandis quae profero omnia desumpsi ex schedis Gulielmi Du Rieu. Is enim qua est eximia humanitate, ubi de hoc studio meo audiuit, quae de strategematon codicibus collegerat una cum excerptis ultro ad me misit: pro quo beneficio summam ei ago et semper habebo gratiam.

21) Vaticanus lat. 3408 (Fulv. Urs. 108), 8° membr. saec. XV, foliorum 74. — Fol. 1^{r}: ʻSexti Iulii Frontini Strategematicon liber primus incip̄ feliciter. Prologus. Cum ad instruendamʼ . . . — Subscribitur codici: ʻSexti Iulii Frontini Strategematicon liber quartus explicit feliciter. (Tum ab eadem manu:) Hic Frontinus est Iohannis Tuscanellae et Amicorumʼ. Scriptus est nigris litteris uulgo obuiis in codicibus Mediceis. Pauca occurrunt compendia. Altera manus quae prima omiserat suppleuit et simul emendationes adscripsit. Tertia autem, multo recentior, quam Panormitae manum esse credunt, altero codice collato plura cor-

*) Cf. Gustauus Haenel, Catalogus librorum mss. qui in bibliothecis Galliae cet. asseruantur. Lipsiae 1830. pag. 950.

rexit, quae maxime consentiunt cum Mediceis 53. 12 et 45. 15. — Totum examinauit Du Rieu, ut ex hoc uno uilitatem cognoscere possis multorum. Fluxit enim cum Leidensi Voss. F 59, Burneiano 173, Reg. XII C 21, aliis ex eodem libro interpolato: quem qui exarauit, IV, 1, 8 pro 'Theagenes' correxit 'Theogenes' (fortasse ex Polyaen. V, 28, 1 Θέογνις) — IV, 1, 14 pro 'mappalia' scripsit 'in apulia' — IV, 1, 24 ex codicum lectione 'scrinum' vel 'seruium' finxit 'firmum' aliaque multa mutauit. In quibus qui Vaticanum 3408 tractauerunt ita non acquieuerunt, ut ex aliis codicibus uel de suo eiusmodi ineptias interpolarent: lib. IV praef.: 'sicut antea' — IV, 5, 10 'erant' post 'superiora' — IV, 5, 14: 'auem occidit qua occisa' — IV, 6, 2 'pedestri' post 'cursu ipse' — IV, 7, 7 'adiecit' post 'terrendique hostis causa' atque eiusdem generis innumerabilia. Scilicet non desunt quae bene isti emendauerint, uelut IV, 1, 33 'ter dato' pro codicum scriptura 'tardato' — IV, 7, 8 'uarianam' pro 'ualerianam'. — Neque pauca eidem propter inscitiam corruperunt: litterarum graecarum quia ignari erant, alii lib. I praef. uerba 'strategematicon et strategematon' graece exarata omiserunt, alii ex eis finxerunt 'ut parent graciam' vel 'et patent graciam'. — Huius generis ineptiae, quarum officina in Italia, fortasse Florentiae, uidetur fuisse, adeo mox plurimos strategematon codices occupauerunt, ut uix ullum recentiore aetate scriptum inuenias purum atque integrum. — Quae postea correcta sunt, cuncta una nota 'man. 2' indicaui. Excerpta eius, quibus Oudendorpius usus est — errore ab illo in praefatione Vatic. no. 5408 signatur —, minus diligenter aut facta aut relata sunt.

22) Cod. Vaticanus lat. 2193 membr. in folio maiore, saec. XIV, fol. 156. — Continet Apuleii opera, Frontini strategemata, Vegetii epitomam, Palladii Rutilii Tauri Aemiliani de re rustica libros cum indice locupletissimo; deinde ab alia manu Ciceronis orationes pro Marcello et pro Ligario; denique in folio ultimo (156) obseruationes quasdam de agricultura uel potius notata quaedam de cultura horti S. Ambrosii, qui est Mediolani annis 1329, 1340, 1343, 1349, 1359 a diuersis manibus scripta. Liber binis columnis ductu gotici simili exaratus est; compendia frequentissima sunt. Cuiusque operis littera initialis eleganter picta est: conspicitur Apuleii effigies, depictus inuenitur Frontinus sedens, in Vegetii opere eques more medii aevi armatus cet. fol. 85: 'Sexti Iulii Frontini Stractegematicon prologus primi libri incipit'. Fol. 101: 'Sexti Iulii Frontini Stractegematicon liber quartus et ultimus explicit feliciter'. In praefationibus librorum desunt indices

capitum. Altera quae inuenitur manus hunc librum cum Vaticano 3408 uidetur contulisse et alterum ex altero correxisse. Totum eum excussit Du Rieu.

23) Vaticanus lat. 4494 membranaceus saec. XV. Continet fol. 1—45 Vegetium, fol. 46—85 Frontini strategemata. Fol. 46: 'Sexti Iulii Frontini rei militaris liber'; fol. 85: 'Deo grās. Sexti Iulii Frontini de re militari liber explicit'. Compendia in codice nitide scripto crebra reperiuntur. Praefatio libri tertii omittitur.

24) Vaticanus lat. 4495 membr. saec. XV. — Strategematon libris (fol. 1—45) tituli et subscriptiones desunt. Excipiunt eos Plutarchi apophthegmata ad Traianum imp. latine reddita*), praeeunte praefatione ad optimum principem nomine non appellatum: cuius operis titulus quamquam non exstat, tamen aliquid lucis inde affulget, quod princeps dicitur nuper liberasse et amplificasse maximos et potentissimos reges et duces, quos memorabili inauditaque uictoria maritimi unius ac terrestris proelii Caietani captiuos habuisset. Transtulit ea fortasse Franciscus Philelphus, qui epistulam ad Ludouicum Mariam Sfortiam ducem Mediolanensium a. 1481 praemisit.

25) Vaticanus lat. 4496 chartaceus, saec. XV exeuntis. Fol. 1: 'Sexti Iulii Frontini Strategematon liber primus feliciter incipit'. Pars illa libri secundi in hoc codice nondum in suum locum redacta est. Fol. 45: 'Sexti Iulii Frontini Strategematon liber quartus explicit feliciter. — Telos —

Dux fuit hic clarus Sextus Frontinus in armis
    Inscriptum titulo quem breuiore legis.
Quod si operam dederis studioso pectore lector
    Ingenio poterit quam profuisse tuo.
Hadriani felix decessit tempore diui
    Formię et emeritum cum tenuere senem'.

Strategemata sequuntur Vibii Sequestris de fluminibus, fontibus, lacubus cet. libellus; Leonardi Aretini de re militari liber; Aeliani opus de instruendis aciebus ex graeco in latinum conuersum a Theodoro Gaza Thessalonicensi, praemissa praefatione ad Antonium Panormitam, Alfonsi regis praeceptorem.

26) Vaticanus lat. Palatinus 1556 membranaceus saec. XV exeuntis. Fol. 1: 'Angelus Roscius Reatinus suo et amicorum

*) Cf. S. F. W. Hoffmann, Bibliographisches Lexicon der gesammten Literatur der Griechen (Lipsiae 1845) III pag. 203.

commodo quae ipse a Fabio Io. Bapta qȝ fratribus accepi 1556'. Praeter Frontini strategemata inest 'Plinii secundi de uiris illustribus' libellus. Codex ab eadem manu neglegenti atque Vaticanus 4496 exaratus est.

27) Vaticanus Palatinus lat. 1563 chartac. saec. XV. — Folia 1—95 continent Vitruuii libros; fol. 96: 'Sexti Iullii Frontini Strategematicon liber incipt feliciter'. Lib. II, 5, §§ 19—43 desiderantur. Fol. 131: 'Sexti Iulii Frontini Rei militaris Strategematicon'. Is codex cuius excerptis a Grutero anno 1598 factis Oudendorpius usus est inter Palatinos Vaticanae non reperitur; immo conferas quae ad cod. no. 14 dixi. —

28) Vaticanus lat. 7227, membranaceus saec. XIV. — Fol. 1 litteris rubris: 'Gasparis Volaterrani Acolythi apostolici et secretarii diuī prīs Bessarionis Car. Ep̄i Tusculani Legati Bonoñ. liber iste exsistit emptus Boñ. aureis duobus. Tertio Idus Iun. MCCCCLI'. Codex cum diligentia littera gallica scriptus continet fol. 1—37 opus Vegetii; fol. 38: 'Sexti Iulii Frontini Strategematicon liber incipit'. Fol. 65: 'Sexti Iulii Frontini rei militaris Strategematicon liber explicit'.

29) Vaticanus Urbinas 1160 membranaceus saeculi XV. — Fol. 1v pulcherrime ornatum est: index enim libri 'In hoc codice continentur Stratagemata Frontini et Vegetii de re militari' auro depictus et corona e lauro conecta ornamentisque cinctus conspicitur. Fol. 2: 'Incipiunt Stratagemata Frontini de re militari'. Fol. 64: 'Telωc. Sexti Iulii Frontini rei militaris Strategematicon'. Maxime conspirat cum Vaticanis 4494, 4495, (Palat.) 1563. — Florentiae exaratus est, summa adhibita cura et diligentia: initiales eximie pictae sunt, titulum librarius angelis, auibus aliisque picturis ornauit; in margine stemma Urbinatium domus splendet, quod efficitur columnis transuersis aureis caeruleisque uicissim, in quarum prima aquila aurea nigraque uolans appicta est.

30) Vaticanus Reginae 812 (Bourdelot no. 272. 1656) membr. 'Anno 1487 die 15 m. martii apud Urbem Neapolī scripsit j. dittū Cormilli'. Fol. 1: 'Sexti Iulii Frontini Artis militaris liber incipit'. Fol. 47: 'Telos'. Praeterea in hoc libro inueniuntur sex sententiae ex Liuio, Tullio, Isidoro excerptae.

31) Vaticanus Reginae 1782, chartaceus saec. XV. Fol. 1: 'Iulii Frontini Strategematicon liber incipit'. Fol. 93: 'Finis'. Post strategemata leguntur Sallustii libri de Catilinae coniuratione et de bello Iugurthino, a diuersis manibus scripti.

32) Ambrosianus B 63 sup., non saeculi XIII, ut scripsit auctor catalogi recentioris, sed saec. XV, quod colligitur ex scriptura haud ita diligenti, colore tituli, imagine principi litterae codicis appicta. Huc accedit quod in margine stemma, quod postea deletum est, duo angeli tenent quales saeculo XV pingebantur. Titulus: 'Sexti Iulii Frontini Stratagicmathicon incipit prologus'. Subscriptio: 'Sexti Iulii Frontini rei militaris Strategematicon liber explicit'. In margine et intra uersus passim apparent glossae recentiores ac nullius momenti.

33) Ambrosianus B 161 sup., chartac., saeculo XV littera italica exaratus; fuit 'S. Mariae Coronatae Mediol. III.'; patres religiosissimi Card. Frid. Borromaeo, bibl. Ambros. conditori, eum tradiderunt a. 1601. — Continet Aristotelis rhetoricam, Plutarchi apophthegmata in latinum conuersa, Frontini strategemata (titulus: 'Sexti Iulii Frontini Renati stratagematon lib. primus incipit'), Sicconis Polentoni exemplorum librum.

34) Patauinus B 47 in bibliotheca eccl. capitul., membr. saec. XIV—XV, ductu gotico exaratus. Maius, cum eum laudaret tamquam uetustissimum, lapsus est.

35) Mediceus*) plutei LIII no. 12, membranaceus, anno 1405 binis columnis scriptus. Collationem eius adhibuit Oudendorpius (= 'Mediceus primus').

36) Mediceus*) plutei XLV no. 20, membranaceus saec. XV, eleganter scriptus. Uterque Mediceus nullius pretii est.

37) Venetus no. CCCLXX . XV membr., scriptus a. 1453 litteris cursiuis; insunt Florus, Dictys Cretensis, Frontinus.

38) Venetus XIV no. CXXX. chartac. saec. XVI. Insunt opera Leonardi Bruni Aretini, Isidori, Petrarchae, Brunonis Astensis, Vegetii, Frontini.

39) Bernensis**) 438, partim membr. partim chartaceus saec. XV; fuit Iacobi Bongarsii Bodnaei. Fol. 1—109 Ciceronis Tusculanae; fol. 109—167 Frontini strategemata (tituli desunt). Eius libri collationem diligentissime confectam a Bremio possedit Fridericus Haase.

40) Bernensis**) 400, membranaceus saec. XV; fuit P. Danielis Aurelii; Fol. 1: 'Iulii Frontini stratagematon liber primus. Incipit'. Fol. 46 opus finitur.

41) Sangallensis 1329, chartaceus, scriptus Mediolani a.

---

*) Cf. Bandini, Catalogus codicum mss. bibliothecae Mediceae Laurentianae.

**) Cf. Hagen, Catalogus codicum Bernensium.

1448 in usum Gasparis Garimberti. — Ex dono D. Abrahami Iacobi Lutz a. 1792. — Titulus: 'Sexti Iulii Frontini Renati Stratagematon primus liber incipit feliciter'. — Examinauit eum a. 1849 G. M. Thomas, professor Monacensis.

42) Vindobonensis 3095*) (in catalogo no. 261), chartac. saec. XV exeunt. — Fol. 1: 'Sexti Iulii Frontini Stratagematon li. prim⁹ incipᵗ'. Fol. 54: 'Explicit liber Frontini de re militari'.

43) Vindobonensis 3191**) (in catalogo no. 262) chartac. saec. XV. Fol. 1: 'Sexti Iulii Frontini stratagematon liber, latine de re militari incipit'. Fol. 40: 'Nomina eorum qui gesserunt et nomina eorum aduersus quos gesta sunt bella'. Sequitur deinde index ducum. Fallitur Endlicher, cum nullam operis in libros diuisionem esse in catalogo dicat; nam in libros diuisum est opus, etiamsi tituli desunt.

44) Pragensis VIII H no. 25 in bibl. Uniuers. Clementinae, membr., saec. XIV (pars prior quae Valerium Max. continet, saec. XV), binis columnis scriptus. Insunt Valerius Maximus, Frontinus, Dares Phrygius. Fol. 147: 'Iulii Frontini Strategematon liber primus incipit de re militari'. Fol. 189: 'Iulii Frontini Strategematon liber 2⁹ explicit de re militari'.

C. Codices qui post Oudendorpium non excussi aut nondum examinati sunt.

45) Mediceus plut. XLV cod. 21 (cf. Bandini l. l.) membr. 4. saec. XV. Fol. 1—76: Vegetius de re militari. — Fol. 77—149 'Frontinus de re militari'.

46) Mediceus plut. XLV cod. 17 (cf. Bandini l. l.) membr. 4. saec. XV. Constat foliis scriptis 50. Fol. 1: 'Sexti Iulii Frontini Strategematicon rei militaris libri quattuor'. Subscribitur codex: 'Sexti Iulii Frontini Strategematon rei militaris libri IV et ultimi finis VIII Ianuarii 1459 Neapoli'. Contulit hunc librum interpolatum a. 1728 M. A. Biscionius in usum Oudendorpii, qui falso eum in praefatione plut. 45 no. 15 signat.

47) Mediceus, bibl. Leopoldinae Strozzianae no. LXVI. membr. in 8⁰, scriptus a. 1464, foliorum 86: Frontini strategematon libri IV. (Cf. Bandini l. l.)

48) Cod. Parisinus ('du fonds latin') 13955 saec. X f. 130ʳ

*) Cf. Endlicher, catalogus codd. mss. bibl. Palatinae Vindobonensis I sub no. CCLXI.

**) Cf. Endlicher l. l. sub no. CCLXII.

nonnulla e Iulio Frontino continet. (Cf. Delisle, Inventaire des mss. de S. Germain-des-Prés p. 123).

49) Parisinus no. 5802 (cf. Catalogus codicum mss. bibliothecae regiae Parisiensis, IV vol. Paris. 1729—1744) membranac., uidetur saeculo XIII exaratus; insunt Suetonius, Ausonius, Florus, Frontinus, Eutropius, Ciceronis Philipp. et Tuscul.

50) Parisinus 6106, scriptus a. 1435: Caesar, Frontinus, Vegetius.

51) Parisinus 7241, membr. saec. XIV, Frontinus.

52) Parisinus 7242, saec. XIV, Frontinus, Vegetius.

53) Parisinus 7243, saec. XIV, Frontinus, Vegetius.

54) Parisinus 7244, saec. XIV, Frontinus, Quintiliani decl.

55) Parisinus 7245, saec. XV, Frontinus.

56) Parisinus 7388, scriptus a. 1370, Frontinus.

57) Parisinus 7389, saec. XV, Frontinus.

58) Parisinus 7390, saec. XV, Frontinus.

59) Middlehillensis (cf. Haenel, l. l. p. 895) chartac. in folio, saec. XIV: Frontinus de aquae ductibus, eiusdem strategemata, Isidori Hisp. chronicon, alia.

60) Harleianus 4921 in Mus. Brit., membr., scriptus a. 1463: Frontini strategematon libri IV.

61) Harleianus 5221 in Mus. Brit., membr. foliorum 102, saec. XV: Sexti Iulii Frontini de re militari libri IV.

62) Cantabrigiensis, in bibliotheca publica Mm II 18 signatus, saec. XIV, continet Frontini strategemata fol. 115ʳ—130ᵛ. — De hoc et ceteris codicibus Cantabrig. summa cum humanitate me edocuit Guilelmus Wright, professor Cantabr. — Apud Oudendorpium 'Cantabrigiensis secundus'.

63) Cantabrigiensis, in collegio S. Ioannis servatus, D. 22, saec. XIV. — Apud Oudend. 'Cantabr. tertius'.

64) Cantabrigiensis, in collegio S. Petri servatus 2. O. O., saec. XV.

65) Cantabrigiensis, in collegio S. Petri servatus, 2. 5. 3. saec. XIV. — Collatio codicis 'Petrensis' qua Oudendorpius usus est, utrum ad hunc an ad illum pertineat nescio; perquam interpolatum eum esse omnis paene lectio in apparatu illius allata testatur. Ceteri quoque Cantabrigienses, quos Oudendorpius adhibuit, deteriores sunt.

66) Cantabrigiensis, in collegio S. Trinitatis seruatus (Gale ms.) O. 3. 28, saec. XV.

67) Vratislauiensis in bibliotheca urbana no. 10, scrin. I

series 2) chartac., forma maiore, scriptus a. 1474: Aelianus, Vegetius, Frontini stratagemata (sic!). — De codicibus Vratislauiensibus O. Rossbach benigne certiorem me fecit.

68) Vratislauiensis, in bibl. urbana seruatus, no. 79 (scrin. I, series 5), membr., forma quadr., a Nicolao Gualdo saec. XV scriptus: Sexti Iulii Frontini stratagematum (sic!) libri IV.

69) Vratislauiensis, in bibliotheca uniuersit. reg. seruatus, IV, fol. 38a, membr., elegantissime saec. XIV ab una manu scriptus: L. Annaei Flori epitome, S. Rufus, Frontini strategemata.

70) Collatio codicis Posnaniensis in editionis Schwebelianae exemplari inscripta a Friderico Iacob, seruata in bibl. Bonnensi; inerant in eo codice: 'Ruffus, Florus, Frontinus'. (Cf. Klette, codices lat. bibl. Bonn. 1858, no. 166 33 f.).

71) Codex qui seruatur in bibl. Fuerstenbergiensi (in oppido Donaueschingen) no. 19, chartac. fol. 18 in 2°, saec. XVI: Frontini Strategematicon libri IV.

72) Cod. Salemitanus, chart. saec. XV. Fuit olim 'B. Mariae in Salem', in monasterio quod est prope Constantiam, unde Parisios delatus est. Inde Fridericus Haase emptum eum in taberna libraria in patriam reduxit. — Lib. II c. 9 rubris litteris librarius addidit: 'Nota hic deftm magnū' — recens manus in margine adnotauit capitula quae deficiunt in fine libri descripta esse.

Restat ut Ioannis (Parui) Saresberiensis Policraticum s. de nugis curialium et uestigiis philosophorum libros VIII hoc loco afferam, quippe in quibus multa ex Frontino desumpta leguntur. Is magna quam ei attribuit Oudendorpius auctoritate omnino non dignus est: nam et codex seu codices, quibus usus est, a genere deteriore β maximeque classe λ stant (IV, 1, 18 *om.* 'pedites') neque exempla ad uerbum transcripsit, sed ualde mutata refert (cf. IV, 1, 16 'aut si benignius' pro 'aut si leuius' — 1, 36 'addixit securi' pro 'securi percussit' — 2, 4 'fudit' pro 'uicit' — 3, 7 'socios ad coenam uocabat' pro 'ad cenam uocabat' — aliaque multa).

In ea autem quae sequitur quarti libri recensione notis usus sum hisce: A = Harleianus 2666; Γ = Gothanus I no. 101; C = Cusanus C 14; D = Parisinus 7240; G = Gudianus 16; B = Harleianus 2729; O = Oxoniensis 100; codd. = $A\Gamma$[C]DGBO; codd. dett. = codices deteriores uel omnes uel plerique, ut Vat. 3408, Vat. 2193, Burneian. 173, Leidenses, alii; Leid. pr. = Leidensis 128; Leid. sec. = Leidensis Voss. F 59; Leid. tert. = Leidensis Burmanni Q. 4.

IULI FRONTINI

STRATEGEMATON LIBER QUARTUS.

Multa lectione conquisitis strategematibus et non exiguo scrupulo digestis, ut promissum trium librorum implerem, si modo impleui, hoc exhibebo ea quae parum apte descriptioni priorum ad speciem alligata subici uidebantur et erant exempla potius strategicon quam strategemata: quae idcirco separaui, quia quamuis clara diuersae tamen erant substantiae: ne, si qui forte in aliqua ex his incidissent, similitudine inducti praetermissa opinarentur. Et sane uelut res residua expediendi fuit, in qua et ipse ordinem per species seruare conabor.

I. De disciplina.
II. De effectu disciplinae.
III. De continentia.
IV. De iustitia.
V. De constantia.
VI. De affectu et moderatione.
VII. De uariis consiliis.

1 Iuli Frontini strategematon liber quartus *scripsi.* IVLI (I) FRONTI (INI). STRATEGE(MA)TICON. LIBER. III. EXPLICIT. INCIP̄ EVSDEM LIB̃. IIII. FELICITER (*rubro colore, sed* I, INI, S, MA *atramento add. m.* 2) A Iuli (Iulíí G) Frontini strategematicon (strat. *om.* G) liber tertius explicit. Incip̄ eiusdē liber quartus feliciter DG *titulum infra exhibet* Γ *omittunt* CBO 4 promisũ Γ 5 hoc] in hoc *Vat. 3408* hic *codd. dett.* ạeaquẹ A aperte *Vat. 3408* descriptione $A\Gamma$ discrecioni G 6 et] hec DG 7 strategemate Γ strategematicon *Scriuerius* qua (i) A 8 clar& Γ 9 iis DB inducti *Om. 2 et Leid. sec.* indocti *codd.* indocte *uulgo* praetermisa Γ 10 et sanae O et sana DGB uelud Γ ‖ res *addidi duce Oudendorpio* ‖ res,idua (t onea) O *corr. m. 2* expedienda O in qua sicuti antea et ipse *Vat. 2193* et sane res uelut residua expedienda fuit, in qua sicut antea et ipse *Oudend.* et sane uelut residua expedienda sunt; in quo sicut antea et ipse *uulgo* 11 ordine $A\Gamma$ spicies A 12 Incipiunt capta libri. IIII. De disciplina O 13 effecto D 17 affectu *Burnei. 173* effectu *codd.*

I. DE DISCIPLINA.

1. P. Scipio ad Numantiam corruptum superiorum ducum socordia exercitum correxit dimisso ingenti lixarum numero, redactis ad munus cotidiana exercitatione militibus, quibus cum frequens iniungeret iter portare conplurium dierum cibaria imperabat, ita ut frigora et imbres pati, uada fluminum pedibus traicere adsuesceret miles, exprobrante subinde imperatore timiditatem et ignauiam, frangente delicatioris usus ac parum necessaria expeditioni uasa: quod maxime notabiliter accidit Gaio Memmio tribuno, cui dixisse traditur Scipio: Mihi paulisper, tibi et rei publicae semper nequam eris.

2. Q. Metellus bello Iugurthino similiter lapsam militum disciplinam pari seueritate restituit, cum insuper prohibuisset alia carne quam assa elixaue milites uti.

3. Pyrrus dilectatori suo fertur dixisse: Tu grandes elige, ego eos fortes reddam.

4. L. Paulo et C. Varrone consulibus milites primo iure iurando adacti sunt; antea enim sacramento tantummodo a tribunis rogabantur: ceterum ipsi inter se coniurabant, se fugae atque formidinis causa non abituros neque ex ordine recessuros, nisi teli petendi feriendiue hostis aut ciuis seruandi causa.

5. Scipio Africanus cum ornatum scutum elegantius cuiusdam

1 IVLI FRONTINI STRATEGEMATICON LIB. IIII. INCIP. DE DISCIPLINA *Γ* DE DISCIPLINA IN MILITES C. Incipit lib· .IIII. P. scipio . . . . O. 2 Publius *Γ* 3 incenti A 4 cottidiane *Γ* c$\overset{u}{o}$mfrequens O 5 iter iniungeret B cõnplurimũ A 6 traicere (e *prior ex* i *corr.*) A trahicere D traiecere *ΓO* 7 exprobrantes *Γ* subinde *add. in marg.* B imperatorem *Γ* 8 frag$\overset{a}{e}$nte (*corr. m. 2*) delicat$\overset{i}{o}$ris (e *ex.* ic *corr. m. 1*, i *add. m. 2*) A dilicationis *Γ* $\overset{r}{a}$parum A expeditione A expedition$\overset{i}{e}$ O 9 notabiliter *Leid. sec.* nobiliter *codd.* Gaio] G̃. *Γ* memmio *AΓ* nemmio DG naẽmio (a *semirasa*) O gaio,nẽ‿mio B 10 mihi paulisper et rei publicae, tibi semper *Oudend. ex Plut. apophth. Scipionis min. 17* tibi *om* D 11 nequaquam BO 12 Quintus *Γ* iugurtino BOG 13 seueritate r. c. insuper *om.* A 14 assae lixaue *Γ* eli$\overset{x}{s}$aue O quam a se assa elixaue *Scriuerius* 15 Pyrhrus *Γ* Pyrrhus C dilectatori *ΓC* delectatori A delectori DGBO 16 eos] uero *Leid. tert.* 17 Paulo *Schelius ad Polyb. de castris Rom. p. 177, coll. Liv. 22, 35, 3. 38, 1.* flacco *codd.* 18 adacti *Woelfflinus* (*Herm. uol. IX p. 81*) *ex Liv. 22, 38* facti *codd.* ante ‖ ea O 19 inter (ter *add. m. 2*) O iurabant *Γ* se] sed *AΓ* 20 habituros *AΓ* 22 affricanus *Γ*CDGBO scitũ A

uidisset, dixit non mirari se, quod tanta cura ornasset, in quo plus praesidii quam in gladio haberet.

6. Philippus cum primum exercitum constitueret, uehiculorum usum omnibus interdixit, equitibus non amplius quam singulos calones habere permisit, peditibus autem denis singulos, qui molas et funes ferrent: in aestiua exeuntibus triginta dierum farinam collo portare imperauit.

7. C. Marius recidendorum impedimentorum gratia, quibus maxime exercitus agmen oneratur, uasa et cibaria militis in fasciculos aptata furcis inposuit, sub quibus et habile onus et facilis requies esset: unde et prouerbium tractum est: Muli Mariani.

8. Theagenes Atheniensis cum exercitum Megaram duceret, petentibus ordines respondit, ibi se daturum. Deinde clam equites praemisit eosque hostium specie impetum in socios retorquere iussit. Quo facto cum hauebat, tamquam ad hostium occursum praepararentur, permisit ita ordinari aciem, ut quo quis uoluisset loco consisteret: cum inertissimus quisque retro se dedisset, strenui autem in fronte prosiluissent, ut quemque inuenerat stantem, ita ad ordines militiae prouexit.

9. Lysander Lacedaemonius egressum uia quendam castigabat: cui dicenti, ad nullius rei rapinam se ab agmine recessisse, respondit: Ne speciem quidem rapturi praebeas uolo.

10. Antigonus cum filium suum audisset deuertisse in eius domum, cui tres filiae insignes specie essent, Audio, inquit, fili, anguste habitare te pluribus dominis domum possidentibus: hospitium

1 se] sed C 5 calones *uulgo* lacones *codd.* mol$\overset{a}{e}$s *Γ* 6 in extiua A inaestiuae *Γ* 7 portare *Vat. 2193 et Leid. sec.* portari *codd.* 8 C.] G. O recidendorum (i *ex* e *correcta*) O impedim.] imperatorum *Γ* 9 acme noneratur *Γ* honeratur D militum *uulgo* 10 fur$\overset{c}{t}$is O honus *AΓ* 11 et in prouerbiũ DO muli *uulgo* multi *codd.* 14 impatũ DG im$\overset{tela}{p}$atum O in] ut G 15 hauebat *scripsi* habebat *AΓ*DG *om.* B *expunxit* O cum quos habebat *Monac. 5321 et Leid. tert.* incursũ *Vat. 3408* 16 praepararentur *om* O p̃paraentur *Γ* praepa$\overset{ar}{e}$ntur A praeparararentur D pre$\overset{iu}{m}$isit O ordinare *Γ* 17 et cum *Vat. 2193* incertissimus quisquis G se retro A stre$\overset{n}{n}$ui A 18 ro siluissent *Γ* prosiluis$\overset{n}{s}$& et ut A 20 Lisander lacedemonius *Γ* $\overset{e}{g}$ressum A 21 didicenti A 23 ntigonus *Γ* euertisse A diuertisse B diuertisse audisset *uulgo* eius] uiduae *Eussner ex Plut. apophth. Antig. 5* 24 inquid *Γ* 25 angustae habitaret‿epluribus A domus G hospiciũ A

laxius accipe; iussoque commigrare edixit, ne quis minor quinquaginta annos natus hospitio matrisfamilias uteretur.

11. Q. Metellus consul quamuis nulla lege impediretur, quin filium contubernalem perpetuum haberet, maluit tamen eum in ordine merere.

12. P. Rutilius consul cum secundum leges in contubernio suo habere posset filium in legione militem fecit.

13. M. Scaurus filium quod in saltu Tridentino loco hostibus cesserat, in conspectum suum uenire uetuit: adulescens uerecundia ignominiae pressus mortem sibi consciuit.

14. Castra antiquitus Romani ceteraeque gentes passim per corpora cohortium uelut mapalia constituere soliti erant, cum solos urbium muros nosset antiquitas. Pyrrus Epirotarum rex primus totum exercitum sub eodem uallo continere instituit: Romani deinde uicto eo in campis Arusinis circa urbem Maluentum castris eius potiti et ordinatione notata paulatim ad hanc usque metationem, quae nunc effecta est peruenerunt.

15. P. Nasica in hibernis, quamuis classis usus non esset necessarius, ne tamen desidia miles corrumperetur aut per otii licentiam sociis iniuriam inferrent, nauis aedificare instituit.

16. M. Cato memoriae tradidit, in furto conprehensis inter commilitones dextras esse praecisas aut, si lentius animaduertere noluissent, in principis sanguinem missum.

17. Clearchus dux Lacedaemoniorum exercitui dicebat, imperatorem potius quam hostem metui debere,. significans eos qui

1 latius B accipere O comigrare Γ dixit *AΓ* 3 quin] q in D inpediretur Γ 5 in ordinem herere (aerere D ar,ere O) DGBO 7 filium habere posset *uulgo* legionem DGBO 8 tridentin hoc loco DG 9 adolescens BOG 10 ignomiae Γ p̃ssus Γ praessus A 12 corpera A uelud Γ mappalia *AΓ*OG 13 ubiũ Γ Pyrrhus AB pyrhrus Γ 14 cortinere O 15 Maluentum *Scaliger* statuentum (fatuentũ Γ) *codd.* Beneuentum *Modius* 16 usque *om* O non (nunc) O metatione Γ 18 nassica Γ esse D 19 aut A 20 p otii licentiã O per opulentiam B *et in marg.* O inferret *Vat. 2193 et Leid. pr.* naues DGOB 21 tradit Γ 22 conmilitones AB aut si lentius *uulgo* aut silentius ΓDB aut ut silentius (sic ie lentius G) AG aut insilentius (ut) O aut si leuius *Leid. sec.* aut si lenius *Lipsius* at si lentius *Stewech.* 23 uoluisset B principiis *Tennulius* an. vol. in principes, sanguinem m. *Stewech.* 24 Clearcus BOG lacedem. *Γ* exercituo Γ 25 habere (debere) C

in proelio dubiam mortem timuissent, certum si deseruissent manere supplicium.

18. Appii Claudii sententia senatus eos, qui a Pyrro rege Epirotarum capti et postea remissi erant, equites ad peditem redegit, pedites ad leuem armaturam, omnibus extra uallum iussis tendere, donec bina hostium spolia singuli referrent.

19. Otacilius Crassus consul eos, qui ab Hannibale sub iugum missi redierant, tendere extra uallum iussit, ut inmuniti adsuescerent periculis et aduersus hostem audentiores fierent.

20. P. Cornelio Nasica Decimo Iunio consulibus, qui exercitum deseruerant, damnati uirgis caesi publice uenierunt.

21. Domitius Corbulo in Armenia duas alas et tres cohortes, quae ad castellum Initia hostibus cesserant, extra uallum iussit tendere, donec adsiduo labore et prosperis excursionibus redimerent ignominiam.

22. Aurelius Cotta consul, cum ad opus equites necessitate cogente iussisset accedere eorumque pars detractasset imperium, questus apud censores effecit, ut notarentur: a patribus deinde optinuit, ne eis praeterita aera procederent: tribuni quoque plebis de eadem re ad populum pertulerunt omniumque consensu stabilita disciplina est.

23. Q. Metellus Macedonicus in Hispania quinque cohortes, quae hostibus cesserant, testamentum facere iussas ad locum reciperandum remisit, minatus non nisi post uictoriam receptum iri.

24a. P. Valerio consuli senatus praecepit, exercitum ad Sirim

1 in proelio subire mortem dubitauissent, certum *Dederich. ex Val. II, 7, 2* 3 sententiam *AΓ* qui a] quia ΓD pyrrho AD 4 remise Γ peditem] pedem Γ pedẽs (pedem *ex* pedes *corr. man. pr.*) A 5 pedites *om.* DGBO peditos A ad (peditem) leuem O iussit A 7 Otalitius DG 8 inminuti Γ 9 audientiores (*prior* i *erasa* O) DO audaciores G 10 nassica Γ qui (hi) O 11 deseruerat A dampnato (damnato O) DGBO publicae A 12 armoenia ΓD 13 initia *AΓ* initio DGBO cum Paccio *vel* cum Itio *Oudend. ex Tac. ann. 13, 36* in acie *Herelius* 14 adsiduo (s) A prosperis (*priorem* s *add. m. 2*) O 15 ignomiam Γ 16 Aaurelius A 17 cogente] exigente B detrectasset DG 18 quaestus A 19 optinuit ABO obtinuit ΓDG 20 consensus ADG 23 cessarent (a) O 24 reciperandũ (u) A recuperandũ DGBO 26 Sirim] firmi G

uictum ducere Saepinum ibique castra munire et hiemem sub tentoriis exigere.

24b. Senatus cum turpiter fugati eius milites essent, decreuit, ne auxilia eis summitterentur nisi captis eius † legionibus.

25. Duobus milibus, quae Punico bello militiam detractauerant, in Siciliam uelut relegatis per septem annos hordeum ex senatus consulto datum est.

26. L. Piso C. Titium praefectum cohortis, quod loco fugitiuis cesserat, cincto togae praeciso, soluta tunica, nudis pedibus in principiis cotidie stare dum uigiles uenirent iussit conuiuiis et balneo abstinere.

27. Sulla cohortem et centuriones, quorum stationem hostis perruperat, galeatos et discinctos perstare in principiis iussit.

28. Domitius Corbulo in Armenia Aemilio Rufo praefecto equitum, quia hostibus cesserat et parum instructam armis alam habebat, uestimenta per lictorem scidit eidemque ut erat foedato habitu perstare in principiis, donec mitterentur, imperauit.

29. Atilius Regulus, cum ex Samnio in Luceriam transgrederetur exercitusque eius obuiis hostibus auersus esset, opposita cohorte iussit fugientes pro desertoribus caedi.

30. Cotta consul in Sicilia in Valerium nobilem tribunum militum ex gente Valeria uirgis animaduertit.

1 uictĩrum O Saepinum *scripsi* serinum *A*ΓBOD seruũ G firmũ *Vat. 3408 Burnei. 173. Reg. XII C 21* in Samnium *Deder. secutus Niebuhrium (hist. Rom. III p. 584)* ubique A hiemen Γ 3 *hoc exemplum a proximis libri non distinguunt* Idem senatus *Deder.* eius] consulis *Dederichius* 4 eis] ei DGBO *plura uerba uidentur intercidisse;* nisi captis eius † legionibus *distinxi et mox* duobus milibus *addidi ex Liv. 24, 18.* nisi captis eius (eis B hiis *in marg. G. man. 3*) legionibus quae *A*ΓDGB sũmitterentur Le///// gionibus (*complura uerba erasa sunt*) quae O nisi captis et uictis hostibus; iis uero legionibus quae *Tennulius ex cod. Voss. et Reg. pr.* nisi captis et uictis hostibus. 25) Eis legionibus quae *Oudend.* 6 uelud Γ religatis (*priorem* i *ex* e *corr. in A man. 2*) AGD 8 L.] R. B pisso A *corr. man. 2* C.] coñs Γ consul C. *Dederich* titum A *corr. man. 2* 9 cincto *codd.* cinctu *Guietus* 10 cotidiae Γ cotidiae A conuiis Γ conuiuiisque *editiones* 12 Sullam A Sylla B Silla (i *ex* u *corr.*) O stationes BO 13 p̃rupat OG galeatos] discalceatos *Stewech.* gladiis aptatis *Deder.* 14 armoenia ΓD 15 quia] qui ab DG quiab O qui B 16 idemque *A*Γ 17 mitteretur *Deder.* 18 Attilius B regulus ex (cum *superscr.*) Γ in] ad *Deder. ex Liv. 10, 35* lucernã O Atilius regulus cum exerc. eius (*omissis intermediis*) C 19 aduersus *A*ΓCOG obuis C 20 defectoribus BOG cedi Γ 21 P. cotta *Leid. sec.*

31. Idem P. Aurelium sanguine sibi iunctum, quem obsidioni Lipararum, ipse ad auspicia repetenda Messanam transiturus praefecerat, cum agger incensus et capta castra essent, uirgis caesum in numerum gregalium peditum referri et muneribus fungi iussit.

32. Fuluius Flaccus censor Fuluium fratrem suum, quia legionem in qua tribunus militum erat iniussu consulis dimiserat, senatu mouit.

33. M. Cato ab hostili litore in quo per aliquot dies manserat, cum ter dato profectionis signo classem soluisset et relictus e militibus quidam a terra uoce et gestu expostularet uti tolleretur, circumacta ad litus uniuersa classe, conprehensum supplicio adfici iussit et quem occisuri per ignominiam hostes fuerant, exemplo potius inpendit.

34. Appius Claudius ex his qui loco cesserant decimum quemque militem sorte ductum fusti percussit.

35. Fabius Rullus consul ex duabus legionibus, quae loco cesserant, sorte ductos in conspectu militum securi percussit.

36. Aquilius ternos ex centuriis, quorum statio ab hoste perrupta erat, securi percussit.

37. M. Antonius, cum agger ab hostibus incensus esset, ex his qui in opere fuerant duarum cohortium militem decimauit et in singulos ex his centuriones animaduertit, legatum cum ignominia dimisit, reliquis ex legione hordeum dari iussit.

38. In legionem quae Regium oppidum iussu ducis diripuerat animaduersum est ita, ut quattuor milia tradita custodiae necarentur: praeterea senatus consulto cautum est, ne quem ex eis sepelire uel lugere fas esset.

39. L. Papirius Cursor dictator Fabium Rullianum magistrum

2 lisparanũ Γ lippararum DGO ipse ad ausp. repetenda *om.* A messã Γ 5 Euluius Γ censor] coñs. DG 6 legione Γ in quam A iniussum AΓ 7 senatum A 8 littore DGBO 9 ter dato *Leid. sec. et Vat. 3408* tardato *codd.* relictis (u *superscr.*) O 10 e] a G uti] ut B 11 cõnprehensum A supplici° Γ 14 Apius D 15 militem (e *ex* u *corr.*) O 16 Rullus] ruttus (tili *superscr.*) O 17 uicenos *ante* sorte *add. Oudend. ex Io. Saresb. Policrat. VI, 12* 18 Aquilegius Γ Aequirius DGB Aquarius O 21 cohortum Γ 23 ignominiam A dare (i *superscr.*) Γ M. Antonius. IIII. ob rem male ab eis gestam necari iussit praeterea senatus consulto (*intermediis omissis*) C 24 iussu DGBO iniussu AΓ diripuerat *Casaubonus* diruerat *codd.* 26 catum Γ sepeliri BOG eis] his B 28 dictatorem A Rullianum *scripsi* rutilium *codd.* Rullum *Oudend.*

equitum, quod aduersum edictum eius quamuis prospere pugnauerat, uirgis poposcit, caesum securi percussurus: nec contentioni aut precibus militum concessit animaduersionem eumque profugientem Romam persecutus est, ne ibi quidem remisso prius supplicii metu quam ad genua eius et Fabius cum patre prouolueretur et pariter senatus ac populus rogarent.

40. Manlius cui Imperioso postea cognomen fuit filium, quod is contra edictum patris cum hoste pugnauerat, quamuis uictorem in conspectu exercitus uirgis caesum securi percussit.

41. Manlius filius exercitu pro se aduersus patrem seditionem parante negauit tanti esse quemquam, ut propter illum disciplina corrumperetur, et obtinuit, ut ipsum puniri paterentur.

42. Q. Fabius Maximus transfugarum dextras praecidit.

43. C. Curio consul bello Dardanico circa Dyrrachium, cum ex quinque legionibus una seditione facta militiam detractasset secuturamque se temeritatem ducis in expeditionem asperam et insidiosam negasset, quattuor legiones eduxit armatas et consistere ordinibus, detectis armis uelut in acie, iussit. Post hoc seditiosam legionem inermem procedere discinctamque in conspectu armati exercitus stramenta coegit secare, postero autem die similiter fossam discinctos milites facere nullisque precibus legionis impetrari ab eo potuit, ne signa eius summitteret nomenque aboleret, milites autem in supplementum ceterarum legionum distribueret.

44. Q. Fuluio Appio Claudio consulibus milites ex pugna Cannensi in Siciliam a senatu relegati postulauerunt a *pro*consule M. Marcello, ut in proelium ducerentur. Ille senatum consuluit: senatus negauit sibi placere committi is rempublicam quam de-

1 aduersus B dictum ADGBO 2 pugnauerit (a *supra* i) B uirgas AΓ saecuri A uirgis poposcit, caesum sec. perc. *distinxi* uirgis pop. caesum, sec. perc. *uulgo* uirgis pop. caedendum, caesum sec. perc. *Deder.* ne contentioni A 3 cumque A 4 ibi] sibi Γ remissio ADGB nec ibi quidem remissionem prius supplicii meruit quam *Vat. 3408* 5 et *om.* B 6 populus] pp̃s G pop. rs. O Romanus *add. Dederich.* 8 is *ex* bis *corr.* O his D 10 exercitus A seditione Γ 11 illum] ipsum B 12 optinuit BD 13 dexteras *editiones* 14 dirrachiũ Γ dirachiũ DGBO consul] *fortasse* proconsul *ex Liv. epit. 95: C. Curio proconsul Dardanos in Thracia domuit.* 15 detraectasset Γ 16 s&‿emeritatem (*corr. man. pr.*) A temeritate Γ 18 uelud Γ aciąe A post haec *uulgo* seditionem legiosam A 19 inermen Γ inhermẽ OD 20 postera Γ 24 consule B 25 rąelegati A religati BD proconsule *scripsi ex Liv. 25, 7* consule *codd.* 27 committi is ΓD cõmitiis A is] his B iis OG

seruissent; Marcello tamen permisit facere quod uideretur, dum ne quis eorum munere uocaret neue donaretur neue quod praemium ferret aut in Italiam reportaretur, dum Poeni in ea fuissent.

45. M. Salinator consularis damnatus est a populo, quod praedam non aequaliter diuiserat militibus.

46. Cum ab Liguribus in proelio Quintus Petilius consul interfectus esset, decreuit senatus, uti ea legio in cuius acie consul erat occisus tota infrequens referretur, stipendium ei annuum non daretur, aera reciderentur.

II. DE EFFECTU DISCIPLINAE.

1. Bruti et Cassi exercitus, memoriae proditum est, bello ciuili cum una per Macedoniam iter facerent priorque Brutus ad fluuium in quo pontem iungi oportebat peruenisset, Cassi tamen exercitum et in efficiendo ponte et in maturando transitu praecessisse: qui uigor disciplinae effecit, ne solum in operibus uerum et in summa belli praestarent Cassiani Brutianos.

2. C. Marius cum facultatem eligendi exercitus haberet ex duobus, qui sub Rutilio et qui sub Metello ac postea sub se ipso meruerant, Rutilianum quamquam minorem quia certioris disciplinae arbitrabatur praeoptauit.

3. Domitius Corbulo duabus legionibus et paucissumis auxiliis disciplina correcta Parthos sustinuit.

4. Alexander Macedo quadraginta milibus hominum iam inde a Philippo patre disciplinae adsuefactis orbem terrarum adgressus innumerabiles hostium copias uicit.

2 uocaret A uacaret ΓDGBO neq̧ue quod A 3 aut] neu *Dederichius* 3 Poeni in] poenĩ A ea] ex AΓ fuissent *codd.* essent *Dederichius* 4 dampnatus CBOG 5 diuiserat (*altera* i *ex* e *correcta*) A 6 petulius Γ 7 aciąe A 9 aeraque rescinderentur *uulgo* 11 cassii *item infra* DBO est] et A 12 macedania (o *supra* a) Γ 14 in *om.* G in transitu *om.* *uulgo* 15 ne] ut non *Deder. ex cod. Petr.* 16 bellọ (i *supra*) A brutianos (i *supra* o) O 18 sub se ipsum (ipsụm, o *supra*, O) eruerant DGO 19 quamquam O *in marg.* quendam (quaedam, n *supra* e, *corr. man. pr.* A) *codd.* minorem quidem *Oudend. ex cod. Petr.* 20 arbitabatur (r *supra* a) Γ p̃obtauit O 21 paucis sumụs (i *supra*) Γ paucissimis ADGBO 22 correcta disciplina B correpta (c *supra* p) O 23 XL. (milibus *supra*) hominum O milibus *om.* AΓDGB 24 adsuaefactis Γ acgressus (c *ex* d *corr.*) A 25 innumeras DGBO

5. Cyrus bello aduersus Persas quattuordecim milibus armatorum inmensas difficultates superauit.

6. Epaminondas dux Thebanorum quattuor milibus hominum, ex quibus quadringenti tantum equites erant, Lacedaemoniorum exercitum uiginti quattuor milium peditum, equitum mille sescentorum uicit.

7. A quattuordecim milibus Graecorum, qui numerus in auxiliis Cyri aduersus Artaxerxen fuit, centum milia barbarorum proelio superata sunt.

8. Eadem Graecorum [proelio] quattuordecim milia amissis ducibus, reditus sui cura uni ex corpore suo Xenophonti Atheniensi demandata, per iniqua et ignota loca incolumia reuersa sunt.

9. Xerxes a trecentis Lacedaemoniorum ad Thermopylas uexatus, cum uix eos confecisset, hoc se deceptum aiebat, quod multos quidem homines haberet, uiros autem disciplinae tenaces nullos.

III. DE CONTINENTIA.

1. M. Catonem uino eodem quo remiges contentum fuisse traditur.

2. Fabricius, cum Cineas legatus Epirotarum grande pondus auri dono ei daret, non accepto eo dixit, malle se habentibus id imperare quam habere.

3. Atilius Regulus, cum summis rebus praefuisset, adeo pauper fuit, ut se coniugem liberosque toleraret agello, qui colebatur per unum uilicum: cuius audita morte scripsit senatui de successore, destitutis rebus obitu serui necessariam esse praesentiam suam.

1 *totum exemplum eiciendum putat Deder.* Cyrrus D 2 ụnịuẹrsas (*in marg.* inmensas) O 4 tantum equites erant lacedemoniorum A *in marg. habet* 5 mile Γ sexcentorum A 7 a *om.* B grecorum ΓD 8 artar xerxen AG artarxersen Γ artaxerxem O milia *om.* O 9 prạ[o]elio A superatị[a] A 10 proelio *inclusi* eodem grecorum p̃lio *Leid. tert. et Vat. 2193* Eadem Graecorum quattuordecim milia, proelio amissis *uulgo* ammissis Γ 11 xenofonti BOG 12 incolumiṇa A 13 atrectentis lacedem. Γ thermopilas A termophilas B termopilas DGO ad] ap' *in ras.* O 14 cũ fecisset O sede coeptum D agebat Γ 15 multos] milites G autem *om.* DG 18 *hoc exemplum A superiori capiti tribuit* contemptum BOG 20 cyneas Γ epyrotarũ Γ 21 eo *om.* B 22 hẹ[a]bere A 24 atgello Γ 25 uillicũ DGBO cuius audita ..... suam *om.* C uillici cuius O morte] mor Γ regulus scripsit O

4. Cn. Scipio post res prospere in Hispania gestas in summa paupertate decessit, ne ea quidem relicta pecunia quae sufficeret in dotem filiarum, quas ob inopiam publice dotauit senatus.

5. Idem praestiterunt Athenienses filiis Aristidis post amplissimarum rerum administrationem in maxima paupertate defuncti.

6. Epaminondas dux Thebanorum tantae abstinentiae fuit, ut in supellectili eius praeter stoream et unicum ueru nihil inueniretur.

7. Hannibal surgere de nocte solitus ante noctem non requiescebat: crepusculo demum ad cenam uocabat neque amplius quam duobus lectis discumbebatur apud eum.

8. Idem, cum sub Hasdrubale imperatore militaret, plerumque super nudam humum sagulo tectus somnos capiebat.

9. Aemilianum Scipionem traditur in itinere cum amicis ambulantem accepto pane uesci solitum.

10. Idem et de Alexandro Macedone dicitur.

11. Masinissam, nonagensimum aetatis annum agentem, meridie ante tabernaculum stantem uel ambulantem capere solitum cibos legimus.

12. M.' Curius, cum uictis ab eo Sabinis ex senatus consulto ampliaretur ei modus agri quem consummati milites accipiebant, gregalium portione contentus fuit, malum ciuem dicens cui non esset idem quod ceteris satis.

13. Uniuersi quoque exercitus notabilis saepe fuit continentia, sicut eius qui sub M. Scauro meruit. Namque memoriae tradidit Scaurus, pomiferam arborem quam in pede castrorum fuerat conplexa metatio postero die abeunte exercitu intactis fructibus relictam.

14. Auspiciis Imperatoris Caesaris Domitiani Augusti Germanico bello, quod Iulius Ciuilis in Gallia mouerat, Lingonum

1 Gñ. ΓD 3 filiarum] feminarum BO puplice (p *in* b *mutata*) Γ 5 in *om.* DGBO pẹ[a]upertate A 7 suppellectili AD subplectili Γ praeter stoream *Graeuius* praeter io[t]ream A praeteritor eã Γ praeter itorea B praeterito rea (reaṭụ O) DGO unicum] aeneum *Deder. ex Plut. Fab. Max. 27* ueru *editiones* uero *codd.* praeter aenum et unicum ueru *uulgo* praeter aereum et minutum ueru *Oudend.* 8 surgeret nocte Γ 9 caenam A uacabat (*prima* a *ex* o *corr.* O) BO 11 hastrubale *A* 16 nonageṣsimum A nonagesimum DGBO meridiạe A 17 uel] ut O 19 M.' *Scriuerius* C. (at M. *in marg.* G) *codd.* uictis ab eo cum C 20 motus (t *in* d *mutata* O *man. 2*) DGBO modus agri noluit malum ciuem dicens (*omissis intermediis*) C 21 contemptus DGO 23 sepe Γ 24 sicuti *uulgo* M.] Marco D 25 scauros A escaurus DB 26 cõṇplexa A impẹ[r]ṭaris[to] Γ 28 Germanici eo bello *Oudend. ex duobus codd. Medic.* ilius A

opulentissima ciuitas quae ad Ciuilem desciuerat, cum adueniente exercitu Caesaris populationem timeret, quod contra exspectationem inuiolata nihil ex rebus suis amiserat, ad obsequium redacta septuaginta milia armatorum tradidit mihi.

15. L. Mummius, qui Corintho capta non Italiam solum sed etiam prouincias tabulis statuisque exornauit, adeo nihil ex tantis manubiis in suum conuertit, ut filiam eius inopem senatus ex publico dotauerit.

IV. DE IUSTITIA.

1. Camillo Faliscos obsidenti ludi magister liberos Faliscorum tamquam ambulandi causa extra murum eductos tradidit, dicens repetendis eis obsidibus necessario ciuitatem imperata facturam. Camillus non solum spreuit perfidiam, sed et restrictis post terga manibus magistrum uirgis agendum ad parentes tradidit pueris, adeptus beneficio uictoriam quam fraude non concupierat: nam Falisci ob hanc iustitiam sponte ei se dediderunt.

2. Ad Fabricium ducem Romanorum medicus Pyrrhi Epirotarum regis peruenit pollicitusque est daturum se Pyrro uenenum, si merces sibi, in qua operae pretium foret, constitueretur. Quo facinore Fabricius egere uictoriam suam non arbitratus regi medicum detexit atque ea fide meruit, ut ad adpetendam amicitiam Romanorum conpelleret Pyrrum.

V. DE CONSTANTIA.

1. Cn. Pompeius minantibus direpturos pecuniam militibus, quae in triumpho ferretur, Seruilio et Claudio cohortantibus ut

1 modicum aduenientem (modi *add. man. 2*) O aduenient ADG 2 exercitus G 3 abobsequiū Γ 4 mihi] ei *uulgo* 5 Lucius Γ Chorinto D captam Γ 6 prouinciam DGBO statuisquae A exstantis DG 7 ut filiam] infiā Γ 8 d[o]utauerit O dotauerat A 9 *titulus in marg.* A 10 faliscus obsidendi C 12 repetentis Γ retentis *Scriuerius ex Io. Saresb. Policr. V, 7* obsidionibus A impe///rata (t *erasa*) O 13 posterga C 16 dederunt G 17 autem ducem Γ pyrrhi AC epyrot. Γ 18 pyrrho Γ uinenum C 19 opere Γ opera A 20 egere[non] (*superscr. man. 2*) O egre G agere C non *om.* O 21 ad appetendam DG appetendam (*prior* p *ex* d *corr. A man. 2*, ad *in marg. add. O man. 2*) ABO adpetendam Γ ad appentendam [a]militiam C 24 Gñ. D se *add. Deder. ex cod. Petr.* conf. pag. 128, 14 25 que Γ m. seruilio O Claudio *scripsi* glaucia ΓDGBO ~~con~~claucia (con *man. 2 uidetur deleuisse*) A c[h]oortantibus B

diuideret eam, ne seditio fieret, adfirmauit non triumphaturum se, sed potius moriturum quam licentiae militum succumberet; castigatisque oratione graui laureatos fasces obiecit, ut ab illorum inciperent direptione; eaque inuidia redegit eos ad modestiam.

2. C. Caesar seditione in tumultu ciuilium armorum facta, maxume animis tumentibus, legionem totam exauctorauit, ducibus seditionis securi percussis: mox eosdem quos exauctorauerat ignominiam deprecantis restituit et optimos milites habuit.

3. Postumius consularis cohortatus suos, cum interrogatus esset a militibus, quid imperaret, dixit ut se imitarentur, et arrepto signo hostis primus inuasit: quem secuti uictoriam adepti sunt.

4. Claudius Marcellus cum in manus Gallorum inprudens incidisset, circumspiciendae regionis qua euaderet causa equum in orbem flexit; deinde cum omnia esse infesta uidisset, precatus deos in medios hostis inrupit; quibus inopinata audacia perculsis ducem quoque eorum trucidauit atque ubi spes salutis uix superfuerat, inde opima rettulit spolia.

5. L. Paulus, amisso ad Cannas exercitu, offerente equom Lentulo quo fugeret, superesse cladi quamquam non per ipsum contractae noluit, sed in eo saxo cui se uolneratus adclinauerat persedit, donec ab hostibus oppressus confoderetur.

6. Varro collega eius uel maiore constantia post eandem cladem uixit gratiaeque ei a senatu et populo actae sunt, quod non desperasset rem publicam. Non autem uitae cupiditate, sed rei publicae amore se superfuisse reliquo aetatis suae tempore adprobauit: et barbam capillumque summisit et postea numquam recubans cibum cepit; honoribus quoque, cum ei deferrentur a populo, renuntiauit dicens, felicioribus magistratibus reipublicae opus esse.

1 triumfat. Γ 2 potius sed AΓDG p[b]otius s[a]ed O qua licentia A castigati[s]oque A 4 modest[i]am A 5 facta *Oudend. ex codd. dett.* armorum (armarorum O) actam DGBO armarum (arm[to]arum A *superscr. man. 2.*) actum AΓ 6 maxume D maxime AΓBOG 7 percussis *om.* DGBO 8 deprecantes DGB optimos (p *ex* b *corr.*) Γ 10 s[i]emitarentur O 11 ar[r]epto A arepto O host[i]es O 12 C͡l. *A*ΓB C. l. O imprudens A 13 causae A equum] ċircū Γ 15 hostes BOG 17 retulit ΓDGBO 18 ammisso (*prior.* m *expuncta in* A, *erasa in* O) AΓO admisso G equom (m *ex* r *corr.* A) AΓ equum DGBO 19 lectulo[seruulo] O cladi] claudi Γ classi G 20 contracte Γ uulneratus ADGBO 23 easenatu A acte Γ 25 supfuisse (e *ex* et *corr.*) O 26 nam et *uulgo* 27 defere[r]ntur A deferentur O

7. Sempronius Tuditanus et Cn. Octauius tribuni militum omnibus fusis ad Cannas cum in minoribus castris circumsederentur, suaserunt commilitonibus, stringerent gladios et per hostium praesidia erumperent secum, id sibi animi esse, etiamsi nemini ad erumpendum audacia fuisset, adfirmantes. De cunctantibus XII omnino equitibus, L peditibus qui comitari sustinerent repertis, incolumes Canusium peruenerunt.

8. C. Fonteius Crassus in Hispania cum tribus milibus hominum praedatum profectus locoque iniquo circumuentus ab Hasdrubale, ad primos tantum ordines relato consilio, incipiente nocte quo tempore minime exspectabatur, per stationes hostium erupit.

9. P. Decius tribunus militum bello Samnitico Cornelio consuli iniquis locis deprehenso ab hostibus suasit, ut ad occupandum collem qui in propinquo erat modicam manum mitteret seque ducem his qui mittebantur optulit: auocatus in diuersum hostis emisit consulem, Decium autem cinxit obseditque. Illas quoque angustias nocte eruptione facta cum eluctatus esset Decius, incolumis cum militibus consuli accessit.

10. Idem fecit sub Atilio Calatino consule, cuius uarie traduntur nomina: alii Laberium, nonnulli Q. Caedicium, plurimi Calpurnium Flammam uocitatum scripserunt. Hic cum demissum in eam uallem uideret exercitum, cuius latera omniaque superiora hostis insederat, depoposcit et accepit a consule trecentos milites, quos hortatus, ut uirtute sua exercitum seruarent, in mediam uallem decucurrit: ad opprimendos eos undique descendit hostis

1 Cn.] .c. DG   2 *verba inde a* fusis V, 7 *usque ad* dixitque ei VI, 3 *desunt in* O, *uno folio deperdito*   circumsiderentur (*posterior* i *ex* e *corr. a man. 2 in* A) ADGB   3 cõmilitibus G   5 fuisset *om.* DG   esset *Deder.*   decunctantem AΓ   6 L peditibus *om.* Γ   sustinuerant B   8 grassus AΓ   T. Fonteius legatus *Oudend.*   10 ordines] homines G   12 consule DGB   Cornelio Cosso consuli *uulgo*   14 proponquo Γ   duce A   15 his] iis *uulgo*   obtulit DG   diuersa^{u}m A   16 obsiditque Γ   17 elu^{ta}ctus A   c$^{\tilde{u}}$omili^{ti}b: (cum militibus *ex* comilibus *corr. man. 1*) A   19 Alatilio A   coñs. AB consul DG   is cuius *uulgo*   uariae AΓ   20 *nomina* Laberium *et* Caedicium *restituta sunt ex Front. str. I, 5, 15*   traduntur ※ alii berarũ nomina ※ caedicum *cum transponendi signis* A nonnulliquc *add. in marg. man. 1* A alii berarũ nonnullique caedicum (caediciũ B cedi-cũ DG) ΓDGB   21 calphurniũ DG   22 omnia latera superiora B   omnia latera quae superiora erant *Leid. sec. et Vat. 3408*   24 quas D   adortatus B   25 decucurrit A   et ad B

longoque et aspero proelio retentus occasionem consuli ad extrahendum exercitum dedit.

11. C. Caesar aduersus Germanos et regem Ariouistum pugnaturus, confusis suorum animis, pro contione dixit, nullius se eo die opera nisi decimae legionis usurum: quo adsecutus est, ut et decimani tamquam praecipuae fortitudinis testimonio concitarentur et ceteri pudore, ne penes alios gloria uirtutis esset.

12. Lacedaemonius quidam nobilis, Philippo denuntiante multis se prohibiturum, nisi ciuitas sibi traderetur, Num, inquit, et pro patria mori nos prohibebit?

13. Leonidas Lacedaemonius, cum dicerentur Persae sagittarum multitudine nubes esse facturi, fertur dixisse: melius in umbra pugnabimus.

14. C. Aelius praetor urbanus, cum ei ius dicenti picus in capite insedisset et haruspices respondissent, dimissa aue hostium uictoriam fore, necata populum Romanum superiorem, at C. Aelium cum familia periturum, non dubitauit de ea re: picum n e c a u i t atque nostro exercitu uincente ipse cum quattuordecim Aeliis ex eadem familia in proelio est occisus. [Hunc quidam non C. Caelium sed Laelium fuisse, et Laelios non Caelios perisse credunt.]

15. P. Decius, primo pater postea filius, in magistratu se pro republica deuouerunt admissisque in hostem equis adepti uictoriam patriae contulerunt.

3 regemario nistũ AG   4 confusis suorum *uulgo cf. Caes. b. G. I, 39—41.*   confusior *codd.*   animi Γ   5 nisi opera B   7 uirtu^{ti}s A   8 philipo B phyllippo C   lacedem. Γ   multis] multa *Oudend. ex cod. Petr.*   9 prohibiturum] fore perneciosum C   num inquit] numquid Γ   11 lacedem. Γ   perse Γ   13 propugnabimus *codd. dett.*   14 C. Aelius *scripsi, item infra* Caelius *codd.* L. Aelius, *item infra, Oudend. praeeuntibus Pighio et Perizonio*   ei ius] ei^{i}us A eius ΓD ei BG   15 aruspices DGB   dimisa Γ   16 necata] nacatũ (nactum *alio atramento ex* nacatu *corr.*) A   at] ad AΓ ac *uulgo*   caelium AΓB celium DG   17 familiam A   picum necauit atque *scripsi* de ea re pecunia (deea repecunia Γ) quae nostro AΓ dare pecuniam qua nostro DGB periturum auem occidit qua occisa nostro (*sed* auem occidit *et* occisa *add. man. 2*) *Vat. 3408* p., auem occidit nec dare poenam dubitauit. nostro ergo exercitu *Oudend.* p., auem occidit: qua occisa non dubitauit dare poenam; nam exercitu nostro *Deder.*   18 XIII. G   Aeliis *Oudend.* caeliis *codd.*   19 Hunc . . . . . . credunt *seclusi*   C.] c. A claudium Γ cõ G *om.* DB   C. Caelium] Aelium *Oudend.*   20 laelium AΓB ladiũ DG lelios ΓDG   celios ΓDG Aelios *Oudend.*   21 Decii *Gronovius*   magistratus DG   22 adepti mortem uictoriam *Leid. sec.*

16. P. Crassus, cum bellum aduersus Aristonicum in Asia gerens inter Elaeam et Myrinam in hostium copias incidisset uiuosque abduceretur, execratus in consule Romano captiuitatem uirga, qua ad equum erat usus, oculum Thracis a quo tenebatur eruit atque ab eo per dolorem concitato transuerberatus dedecus seruitutis ut uoluerat effugit.

17. M. Cato, Censorii filius, in acie decidente equo prolapsus, cum se recollegisset animaduertissetque gladium excidisse uaginae, ueritus ignominiam redit in hostem ex eoque aliquot uulneribus reciperato demum gladio reuersus est ad suos.

18. Petelini a Poenis obsessi parentes et liberos propter inopiam eiecerunt, ipsi coriis madefactis et igne siccatis foliisque arborum et omni genere animalium uitam trahentes undecim menses obsidionem tolerauerunt.

19. Hispani, cum Saborae obsessi essent, eadem omnia passi sunt nec oppidum Hirtuleio tradiderunt.

20. Casilini obsidente Hannibale tantam inopiam perpessi sunt, ut CC denariis murem uenisse proditum memoriae sit eiusque uenditorem fame perisse, emptorem autem uixisse, fidem tamen seruare Romanis perseuerauerunt.

21. Cyzicum cum oppugnaret Mithridates, captiuos eius urbis produxit ostenditque obsessis, arbitratus futurum ut miseratione suorum conpelleret ad deditionem oppidanos; at illi cohortati ad patiendam fortiter mortem captiuos seruare Romanis fidem perseuerauerunt.

22. Segouienses, cum a Viriatho is liberi et coniuges

1 assia *Γ* 2 Elaeam *Oudend. praeeunte Gronovio: cf. Val. III, 2, 12* aeliam *codd.* myrrinam DG mirinam B 3 uiuusque DGB adduceretur *A Γ*B 4 regendum *post* equum *add. Deder. ex Val. III. 2, 12* thragis *Γ*DGB thragi/// (s *erasa*) A Thraci a quo t. oculum eruit *uulgo* 5 per] opere *Γ* concito *Oudend. ex cod. Petr.* 6 morte *add. Deder. ex Val. III, 2, 12* 7 aciạe A prolabsus *Γ* 8 sere colligisset *Γ* uagina *Leid. sec.* 9 ex eoque] exceptisque *Leid. sec.* aliquod *Γ*D 10 recuperato DGB 11 Petelini *scripsi* Petilini *codd.* 12 egecerunt *Γ* in igne *Γ* igne/// (ṭ *erasa*) A 14 opsidionẽ *Γ* 15 hispanicum A *Γ* Saborae obsessi essent *scripsi* fabrẽ sesse se *Γ* fabren///seṣse (n *ex* ms *corr. man. 1*) A fabresense DGB Hispani Consaburenses *Scriuerius* omnia eadem B 16 hyrtuleio B 17 Cassilini *Γ*DG Casilinum *Oudend.* Casilinates *Deder.* 18 .c̃. G centum DB denariis *om.* A *Γ* ueniisse *Γ*D 21 Cyzi cum opp. DG Cizi cum opp. B 22 suorum] eorum G 23 patiendum *Leid. sec. et. tert.* 24 seruare *om.* G fidem romanis B 25 Segouienseṣ *Oudend.* Ego (Ergo B ˢEgo G) uiuenses (uiuentes D) *codd.* Segobrigenses *Scriuerius* uiriaco B a Viriatho is] auriathois A is] his DGB liberiṣ A

redderentur, praeoptauerunt spectare supplicia pignorum suorum quam a Romanis deficere.

23. Numantini, ne se dederent, fame mori praefixis foribus domuum suarum maluerunt.

VI. DE AFFECTU ET MODERATIONE.

1. Q. Fabius hortante filio, ut locum idoneum paucorum iactura caperet, Visne, inquit, tu ex illis paucis esse?

2. Xenophon, cum equo ueheretur et pedites iugum quoddam occupare iussisset, unum ex eis obmurmurantem *audiens*, quod diceret facile tam laboriosa sedentem imperare, desiluit et gregalem equo inposuit, cursu ipse ad destinatum iugum contendens. Cuius facti ruborem cum perpeti miles non posset, inridentibus commilitonibus sponte descendit; Xenophontem uix uniuersi perpulerunt, ut conscenderet equom et laborem suum in necessaria duci munera reseruaret.

3. Alexander, cum hieme duceret exercitum, residens ad ignem recognoscere praetereuntis copias coepit, cumque conspexisset quendam prope exanimatum frigore, considere loco suo iussit dixitque ei: Si in Persis natus esses, in regia sella resedisse tibi capital foret, in Macedonia nato conceditur.

4. Diuus Augustus Vespasianus, cum quendam adulescentem honeste natum, militiae inhabilem, angustiarum rei familiaris causa deductum ad longiorem ordinem rescisset, censu constituto honesta missione exauctorauit.

1 redderentur] caederentur *Vat. 3408* 3 famae *Γ* ṅforib: (f *ex* m *corr.*) *Γ* 4 domũ *Γ* domu///ũ (domuum *ex* dominum *corr. man. 2*) A domuum DGB emaluerunt B 5 effectu A *Γ*G effecto D 6 Quintus *Γ* idoneorum *Γ* 7 caparet *Γ* inquid *Γ* 9 audiens *addidi* uno ex eis obmurmurante ac dicente *Scriuerius* unusque ex eis obmurmurando diceret *Oudend.* 10 imperare *om.* DG graegalẽ *Γ* 11 aequo A ipse pedestri (pedestri *add. man. 2*) *Vat. 3408* testinatũ *Γ* 12 rumorẽ *Γ* 13 Xenofontẽ *Γ* Zenoph. *vel* Tenoph. A uniuersi uix B pe///pulerunt (r *erasa*) A 14 equum ADGB munera reuellet B 17 praetereuntes ABG 18 in loco G 19 sedisse (*prima* s *ex* r *corr.* O) BO redisse DG 20 concenḍitur A conc̣enditur (t *supra*) *Γ* 21 uespaṣsianus A adolescentem (o *ex* u *corr.* A *man. 2*) ADGBO 22 angustian' *Γ* angustiaṛụm O causae deductum A *Γ* causa eductum DGBO

VII. DE VARIIS CONSILIIS.

1. C. Caesar dicebat, idem sibi esse consilium aduersus hostem quod plerisque medicis contra uitia corporum, fame potius quam ferro superandi.

2. Domitius Corbulo dolabra, id est operibus, hostem uincendum esse dicebat.

3. L. Paulus imperatorem senem moribus dicebat esse oportere, significans moderatiora sequenda consilia.

4. Scipio Africanus fertur dixisse, cum eum parum quidam pugnacem dicerent: Imperatorem me mater, non bellatorem peperit.

5. C. Marius Teutono prouocanti eum et postulanti ut prodiret respondit, si cupidus mortis esset, laqueo posse eum uitam finire: cum deinde staret, gladiatorem contemptae staturae et prope exactae aetatis obiecit ei dixitque, si eum superasset, cum uictore congressurum.

6. Q. Sertorius quod experimento didicerat inparem se uniuerso Romanorum exercitui ut barbaros quoque inconsulte pugnam deposcentis doceret adductis in conspectum duobus equis, eorum praeualido alteri alteri admodum exili, duos admouit inuenes similiter electos, robustum et gracilem: ac robustiori imperauit equi exilis uniuersam caudam abrumpere, gracili autem ualentioris per singulos pilos uellere: cumque gracili successisset quod imperatum erat, ualidissimus cum infirmi equi cauda sine effectu luctaretur, Naturam, inquit Sertorius, Romanarum uirium per hoc uobis exemplum ostendi, milites: insuperabiles sunt uniuersas adgredienti, easdem lacerabit et carpet qui per partes adtemptauerit.

7. Valerius Laeuinus consul, cum intra castra sua exploratorem

2 C. *Deder.* T. ADGBD Titus Γ 4 ferre Γ sperandi AΓCDO 5 id est *expungitur in* O idẽ DG idem (em *in ras.*) A operibus *om.* BO 7 senem *om.* Γ 9 Affricanus ΓBOG quidam parum *Oudend. quo non opus est* 11 theutono DGO teutnon A 12 eũ vitam posse BO 13 staret] instaret *codd. dett.* gradiatorẽ Γ statura Γ prope] pene B 14 se *ante* si *add. Deder. cf. pag. 122, 24* 16 congressurũq; sertorius Γ quod *om.* DGBO 17 pugnandę poscentis D pugnaṇḍe[x] poscentis (*corr. man. 2*) O exposcentes B 18 conspectu A 19 alteri *semel om.* Γ alter i///alteri (n *erasa*) A admo[u]cit A 20 electos] adfectos *uulgo* graciạlẽ A robustior Γ 21 exi//lis (l *erasa*) O ualentiores G 23 infirmis AΓ 24 inquid Γ romanorum (o *in* a *mutauit O man. 2*) AO 25 ostendit AΓ uniuersos DGBO adgraedienti Γ 26 eosdem DGBO lacerauit AΓ attemptauerit A 27 Laeuininus Γ intra] in G exproratorẽ Γ

hostium deprendisset magnamque copiarum suarum fiduciam haberet, circumduci eum iussit: terrendique hostis causa exercitus suos uisendos speculatoribus eorum quotiens uoluissent patere.

8. Caeditius primipilaris, qui in Germania post Varianam cladem obsessis nostris pro duce fuit, ueritus ne barbari ligna quae congesta erant uallo admouerent et castra eius incenderent, simulata lignorum inopia, missis undique qui ea furarentur effecit, ut Germani uniuersos truncos amolirentur.

9. Cn. Scipio bello nauali amphoras pice et taeda plenas in hostium classem iaculatus est, quarum iactus et pondere foret noxius et diffundendo quae continuerant alimentum praestaret incendio.

10. Hannibal regi Antiocho monstrauit, ut in hostium classem uascula iacularetur uiperis plena, quarum metu perterriti milites a dimicatione et nauticis ministeriis impedirentur.

11. Idem fecit iam cedente classe sua Prusias.

12. M. Porcius Cato in classem hostium cum transiluisset, deturbatis ex ea Poenis eorumque armis et insignibus inter suos distributis, multas naues hostium quos sociali habitu fefellerat mersit.

13. Athenienses, cum subinde a Lacedaemoniis infestarentur, diebus festis quos sacros Mineruae extra urbem celebrabant omnem quidem colentium imitationem expresserunt, armis tamen et ueste celatis: peracto ritu suo non statim Athenas reuersi, sed protinus inde raptim acto Lacedaemonem uersus agmine eo tempore quo minime timebantur agrum hostium, quibus subinde praedae fuerant, ultro depopulati sunt.

14. Cassius onerarias naues, non magni ad alia usus, ac-

1 deprehendisset (*in ras* G. *man. 2*) BG 2 causa adiecit exercitus *Vat. 3408* 4 Caeditius *Oudend. ex Vell. Pat.* II, 120, 4. Caedius AΓDB Ṣạṛḍịụṣ (*in marg.* Cedius) O C[d]elius G Varianam *uulgo* ualerianam *codd.* 6 aduo[l],uerent A 7 simulạta A 9 Gñ. ADBO amphora spice Γ teda AD 10 est *om.* Γ 11 contine[u]rant Γ 13 inostiũ G 15 nautici *Lipsius* 16 pursias Γ 17 Cato *scripsi* dento [de impetu] *codd.* dento *Vat. 3408* impetu *uulgo* de lembo *Wesselingius* ịṇtransiluisset A 21 lacedemoniis Γ 22 caelebrabant Γ omnium AΓBO 23 exprạesserunt A tamen et] tantum *uulgo* et] [sub] et *Vat. 2193* 24 ritu suo] risuo A set (s *add. man. 2*) O 25 apto G Lacedemonẽ Γ 28 honerarias DBO alias BO

censas opportuno uento in classem hostium misit et incendio eam consumpsit.

15. M. Liuius fuso Hasdrubale hortantibus eum quibusdam, ut hostem ad internicionem persequeretur, respondit: Aliqui et supersint, qui de uictoria nostra hostibus nuntient.

16. Scipio Africanus dicere solitus est, hosti non solum dandam esse uiam ad fugiendum, sed etiam muniendam.

17. Paches Atheniensis adfirmauit incolumes futuros hostes, si deponerent ferrum; eisque obsecutis condicionibus uniuersos qui in sagulis ferreas fibulas habuissent interfici iussit.

18. Hasdrubal subigendorum Numidarum causa ingressus fines eorum resistere parantibus adfirmauit, ad capiendos se uenisse elephantos, quibus ferax est Numidia: ut hoc permitterent; poscentibus promissis id, ea persuasione auocatos adortus sub leges redegit.

19. Alcetas Lacedaemonius, ut Thebanorum commeatum facilius ex inopinato adgrederetur, in occulto paratis nauibus tamquam unam omnino haberet triremem uicibus in eam remigem exercebat: quodam deinde tempore omnis naues in Thebanos transnauigantis inmisit et commeatibus eorum potitus est.

20. Ptolemaeus aduersus Perdiccam exercitu praeualentem ipse inualidus omne pecudum genus, religatis ad tergum quae traherent sarmentis, agendum per paucos curauit equites: ipse praegressus cum copiis quas habebat effecit, ut puluis quem pecora excitauerant speciem magni sequentis exercitus moueret, cuius exspectatione territum uicit hostem.

1 oportuno *codd.* ẹṭ ‖ et C 3 astrubale C 4 internitionẽ DBO inter[ec]nitionẽ A internecionẽ G interpernitionẽ C 5 hostibus *om.* C nunciant G 6 affricanus ΓBOG 7 ad fug.] fugiendi *uulgo* muniendum BO 8 Paces DGO P[ericles]ạc̣ẹṣ (*corr. man. 2*) B athenienses Γ 9 conditionib; *codd.* condicioni *Oudend.* 11 subigensdorũ D subigens [dorum]dolũ O 13 elefantos Γ numida DG ut per hoc BO 14 promi[s]sis id ea persu. A promissi site apersu. Γ promisit et ea persu. DGBO posc. securitatem promisit et ea persu. *uulgo* adortu Γ abortus A adhortus DBO redegit (g *ex* m *corr.*) O 15 lacedem. 16 ex opinato A acgrederetur (c *ex* d *corr.*) A 17 in ea *Vat. 3408* in eam rem *Deder.* rem///i///gem A 18 omnes ABG omn[e]is O transnauigantes (— t[e]is O) BOG 20 Pthol[o]emeus A Ptholemeus D Ptholomeus BOG Perd.] p̃ẹṛdict[u]ạm A exercitũ AΓ 21 atergum DO a tergo BG 22 sarmentis *Wesselingius cf. Polyaen. 4, 19* carpentis (— tes BO) *codd.* 24 excitabant Γ magnis Γ

21. Myronides Atheniensis aduersus Thebanos equitatu praeualentes pugnaturus in campis suos edocuit, manentibus esse spem aliquam salutis, cedentibus autem perniciosissimum: qua ratione confirmatis militibus uictoriam consecutus est.

22. C. Pinarius in Sicilia praesidio Hennae praepositus, claues portarum quas penes se habebat resposcentibus magistratibus Hennensium, quod suspectos eos tamquam transitionem ad Poenum pararent habebat, petit unius noctis ad deliberationem spatium indicataque militibus fraude Graecorum cum praecepisset, ut parati postera die signum exspectarent, prima luce adsistentibus militibus redditurum se claues dixit, si idem omnes Hennenses censuissent: ob eam causam uniuersa multitudine conuocata in theatrum et idem flagitante manifesta deficiendi uoluntate, signo militibus dato uniuersos Hennenses cecidit.

23. Iphicrates dux Atheniensium classem suam hostili habitu instruxit et ad eos quos suspectos habebat inuectus, cum effuso studio exciperetur, deprehensa eorum perfidia oppidum diripuit.

24. Ti. Gracchus, cum edixisset futurum ut ex uolonum numero fortibus libertatem daret, ignauos crucibus adficeret, et quattuor milia ex his quia segnius pugnauerant metu poenae in quendam munitum collem coissent, misit qui eis dicerent, totum sibi exercitum uolonum uicisse uideri quod hostes fudissent: et sic eos et sua fide et ipsorum metu exsolutos recepit.

25. Hannibal post proelium quo ingentem cladem ad Trasimennum Romani acceperunt cum sex milia hostium interposita pactione in potestatem suam redegisset socios Latini nominis benigne in ciuitates suas dimisit dictitans se Italiae liberandae causa bellum gerere: eorumque opera aliquot populos in deditionem accepit.

1 Mironides DBO athenienses Γ 2 pugnatur[u]ọs Γ 3 aliquam *om.* B caedentibus ΓD perniciosissimam Γ perniciem summam *Deder.* 5 C.] L. *uulgo ex Liv. 24, 37* henne AD 6 habebant AΓ reponentibus Γ 7 poenam AG 8 deliberandum B 10 militibus] magistratibus *Deder.* 11 /·claues /·se (*cum transponendi signis*) Γ hannenses Γ consuissent A 13 uoluptate Γ 14 hannenses caecidit Γ 15 Hiphicr. DG 17 deprensa A 18 Ti.] T. O grachus Γ graccus DGBO ed[i]ụxisset Γ 19 igna[u]ṛos O adficerent A adficerente quattuor Γ adfigeret *uulgo* 20 quia] qui *Vat. 2193* pugnauerunt A poene ΓDO pene A 21 misitqui (*extrema* i *ex* e *corr.*) A equịs O 22 fuissent ADGBO fugissent *Leid. tert.* 24 annibal B 25 thras. Γ thrasy[m]ṇem num A transim. G 26 redigisset Γ 28 bellẹum Γ eorumquạe A aliquod Γ

26. Mago, cum Locri obsiderentur a Crispino classis nostrae praefecto, diffudit ad Romana castra rumorem, Hannibalem caeso Marcello ad liberandos obsidioné Locros uenire; clam deinde equites emissos iussit a montibus qui in conspectu erant se ostendere: quo facto effecit, ut Crispinus Hannibalem adesse ratus conscenderet naues ac fugeret.

27. Scipio Aemilianus ad Numantiam omnibus non cohortibus tantum sed centuriis sagittarios et funditores interposuit.

28. Pelopidas Thebanus cum a Thessalis in fugam uersus flumen in quo tumultuarium fecerat pontem liberasset, ne sequentibus hostibus idem transitus maneret, nouissimo agmini praecepit, incenderent pontem.

29. Romani cum Campanis equitibus nullo modo pares essent, Q. Naeuius centurio in exercitu Fului Flacci proconsulis excogitauit, ut delectos ex toto exercitu, qui uelocissimi uidebantur et mediocris erant staturae, parmulis non amplis et galeiculis gladiisque ac septenis singulos hastis quaternorum circiter pedum armare eosque adiunctos equitibus iuberet usque ad moenia prouehi, deinde ibi positis nostris equitibus recipientibus inter hostium equitatum proeliari: quo facto uehementer et ipsi Campani adflicti sunt et maxime equi eorum, quibus turbatis prona nostris uictoria fuit.

30. P. Scipio in Lydia cum die ac nocte imbre continuo uexatum exercitum Antiochi uideret nec homines tantum aut equos deficere, uerum arcus quoque madentibus neruis inhabiles factos, exhortatus est fratrem, ut postero quamuis religioso die committeret proelium: quam sententiam secuta uictoria est.

31. Catonem uastantem Hispaniam legati Ilergetum, qui sociorum populus erat, adierunt oraueruntque auxilia: ille, ne aut

1 Crispino] Cincio *et infra* Cincius *Deder. ex Liv. 27, 28* 2 diffundit A Γ castrarum morem hanibalẽ Γ caesũ DG 3 marcellũ G 5 crispinum hannibal A Γ 7 cohortantib; A 8 centurius Γ tranmisisset set et O sed et *Deder. ex cod. Petr.* 9 a] ad DB 10 liberasse O 11 transiturus Γ agmine A Γ 13 patres A 14 neuius *codd.* fuluii (*alteram* i *add.* A *man. 2*) AO 15 ′exercitu ′ex toto (*cum transponendi signis*) Γ 16 mediocres A Γ galei oculis A Γ galig^{eri}ulis O galericulis *uulgo* 17 hostis A Γ O G armar^{i}e O armari *Deder. ex cod. Petr.* 19 recipientibus] incipere DGBO aequitatum Γ 20 proelialiri A 22 Prescipio DG lidia DGO 24 quoquem adentib; Γ 25 exortatus BO 26 bepelium Γ 27 Ilergetum] regetum A legetum DGBO 28 ornaueruntque O aut negato] abnegato DGBO aut abnegato *uulgo*

negato adiutorio socios alienaret aut diducto exercitu uires minueret, tertiam partem militum cibaria parare et naues ascendere iussit, dato praecepto ut causati uentos retro redirent: praecedens interim aduentantis auxilii rumor ut Ilergetum excitauit animos, ita hostium consilia discussit.

32. C. Caesar cum in partibus Pompeianis magna equitum Romanorum esset manus eaque armorum scientia milites conficeret, ora oculosque eorum gladiis peti iussit et sic auersa facie cedere coegit.

33. Voccaei cum a Sempronio Graccho conlatis signis urgerentur uniuersas copias cinxere plaustris quae impleuerant fortissimis uiris muliebri ueste tectis: Sempronium tamquam aduersus feminas audentius ad obsidendos hostis consurgentem hi qui in plaustris erant adgressi fugauerunt.

34. Eumenes Cardianus ex successoribus Alexandri in castello quodam clausus, quom exercere equos non poterat, certis cotidie horis ita suspendebat, ut posterioribus pedibus innixi prioribus adleuatis cum naturalem adsistendi adpetunt consuetudinem, ad sudorem usque crura iactarent.

35. M. Cato pollicentibus barbaris duces itinerum et insuper praesidium si magna summa eis promitteretur, non dubitauit polliceri, quia aut uictoribus ex spoliis hostilibus poterat dare aut interfectis exsoluebatur promisso.

36. Q. Maximus transfugere ad hostes uolentem Statilium

3 causati *uulgo* cauti A Γ D G B ca^{sa}uti O 4 interrim A aduentantes G auxilii] in auxilii DO in auxiliis G in auxilio B ut ileregetum Γ utile regetum A uti legetum DGBO 6 C. *om.* Γ 7 arm^{o}arum A scientia] magnificentia *Oudend. ex Plut. Caes. 44.* 8 auersa facie *Stewechius* auersam (aduersam BO) faciem *codd.* auersam aciem *Gronov.* auersa acie *Scriuerius* caedere Γ 10 Voccaei ADO Vocca ei Γ Vocaei B Vocceni G Vaccaei *uulgo* gracco BOG 12 muliebru^{bus} uestibus O Semproniũ quoque *Monac. 5321* Semproniumque *Scriuerius* 13 audientius AG hostes (e *ex* i *corr.* AO *man. 2*) AOG hii Γ BOG ii D 14 acgressi (c *ex* d *corr. man. 2*) A 15 Cardianus *Leopardus cf. Nep. Eum. 1. 5.* sardianus *codd.* alexandr^{i}o Γ 16 quoddam clusus Γ quom Γ quum A quam DGBO quo *uulgo* cottidiae A 17 susp. ut] suspendebatur A innixi (*extrema* i *ex* a *corr.*) A 18 cum] dum *Oudend.* naturale A appetunt (*priorem* p *ex* d *corr. man. 2*) A 19 usque *Gronov.* uique Γ uiq^{uae}: A uimque DGBO hinnitumque *Oudend.* undique *uulgo* ictarent Γ 21 magnae summae is promitterentur Γ summaehis A 22 ex poliis Γ hostibus A aut] ut Γ 23 intectis DGBO 24 stabilium O

nobilem clarae operae equitem uocari ad se iussit eique excusauit, quod inuidia commilitonum uirtutes illius ad id tempus ignorasset: tum donato ei equo pecuniam insuper largitus optinuit, ut quem ex conscientia trepidum accersierat laetum dimitteret et ex dubio in reliquom non minus fidelem quam fortem haberet equitem.

37. Philippus cum audisset Pythian quondam bonum pugnatorem alienatum sibi, quod tres filias inops uix aleret nec a rege adiuuaretur, monentibus quibusdam uti eum caueret: Quid? si, inquit, partem aegram corporis haberem, absciderem potius quam curarem? Deinde familiariter secreto elicitum Pythian accepta difficultate necessitatium domesticarum pecunia instruxit ac meliorem fidelioremque habuit quam habuerat antequam offenderet.

38. T. Quintius Crispinus post infaustam aduersus Poenos dimicationem, qua collegam Marcellum amiserat, cum comperisset potitum anulo interfecti Hannibalem, litteras circa municipia totius Italiae dimisit, ne crederent epistulis si quae Marcelli anulo obsignatae perferrentur: monitione consecutus est ut Salapia et aliae urbes frustra Hannibalis dolis temptarentur.

39. Post Cannensem cladem perculsis ita Romanorum animis ut pars magna reliquiarum nobilissimis auctoribus deserendae Italiae iniret consilium, P. Scipio adulescens admodum impetu facto in eo ipso in quo talia agitabantur coetu pronuntiauit, manu se sua interfecturum nisi qui iurasset, non esse sibi mentem destituendae reipublicae: cumque ipse se primus religione tali obligasset, stricto gladio mortem uni ex proximis minatus nisi acciperet sacramentum, illum metu ceteros etiam exemplo coegit ad iurandum.

1 $\overset{cl}{\text{dare}}$ O clare opere AΓD eique] eumque A 2 commilito$\overset{u}{\text{ne}}$m A 3 $\overset{n}{\text{dato}}$ donato Γ obtinuit ΓDGBO 5 reliquum ADGBO 6 Phyllippus C $\overset{a}{\text{u}}$idisset O phytiam C pitiam DGBO 7 alienat$\overset{um}{\text{o}}$ O alienato DG quot Γ quod tres . . . adiuuaretur *om.* C inobs (b *in* p *mutauit* A *m. 2*) AΓO ualeret Γ 9 inquid Γ 10 phytian C pitiam DGBO accepta . . . domesticarum *om.* C 11 instruxit . . . offenderet] ditauit ac fidelissimum sibi fecit C 12 hab$\overset{u}{\text{e}}$rat A offender$\overset{e}{\text{a}}$t A 14 quo (o *in* a *mutauit* O) AΓOG cum comp. pot. anulo *in marg. add. m. 1* A comp.] cognouisset G 16 ma$\overset{r}{\text{c}}$elli A epistolis *codd.* 17 signatae AΓ perferentur A munitione A est *om. codd. dett.* salabia G 19 animis] ãnnus (*in marg. obeliscus stat*) A 20 deserende Γ 21 i$\overset{i}{\text{n}}$re A Publius O adolescens (o *ex* u *corr.* A) ABOG 22 caetu ΓO 23 destituende Γ 24 se *om.* BO *in marg. add.* O *m. 2* obligigasset Γ 25 nisi *om.* Γ acc$\overset{i}{\text{e}}$peret A 26 metu ne ceteros BO caeteros Γ

40. Volscorum castra cum prope a uirgultis siluaque posita essent, Camillus ea omnia quae conceptum ignem usque in uallum perferre poterant incendit et sic aduersarios exuit castris.

41. P. Crassus bello sociali eodem modo prope cum copiis omnibus interceptus est.

42. Q. Metellus in Hispania castra moturus, cum in agmine milites continere uellet, pronuntiauit conperisse se insidias ab hostibus dispositas: idcirco ne discederent a signis neue agmen laxarent: quod cum sollerte ex disciplina fecisset, exceptus forte ueris insidiis quia praedixerat interritos milites habuit.

1 uirgultis] uirgulas B uirgula O 3 proferre poterat G exuit *om.* G 4 crasus O 5 interfectus A 6 *in restituendo hoc exemplo secutus sum Hedickium (Herm. VI p. 156): uerba* continere . . . . . . milites habuit *antea legebantur strat. II, 12, 2* Hispania] italia Γ 7 continere uellet *scripsi* nere uellent AΓ redire uellent DGBO praedatum ire uellent *Dederichius* ire nollent *Theodorus Mommsen* 9 laxarent agmen *uulgo* sollerte ex disciplina *Oudendorpius* soluer& (soluere DGBO) ex disciplina *codd.* solum ex disciplina *Medic. pr. apud Oudend.* ne solueretur disciplina *Dederichius* 10 *exempla quae uulgo sequuntur tribuenda sunt strat. lib. II. capiti nono.*

[Caput tertium propediem edetur.]